

**BACHELOROPLEIDING
RELIGIEWETENSCHAPPEN**

FACULTEIT GEESTESWETENSCHAPPEN

UNIVERSITEIT LEIDEN

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0735

© 2020 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD PANELVOORZITTER.....	5
RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RELIGIEWETENSCHAPPEN VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN	7
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	7
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	7
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	7
WERKWIJZE VAN HET PANEL	8
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
ORGANISATORISCHE CONTEXT	14
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS-BEOORDELING	15
BIJLAGEN	29
BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	31
BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN	35
BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA	37
BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA	39
BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	40

Dit rapport is vastgesteld op 20 februari 2020

VOORWOORD PANELVOORZITTER

Dit rapport bevat de bevindingen van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen in uitvoering van de kwaliteitsbeoordeling van universitaire bachelor- en masteropleidingen Theologie en Religiewetenschappen in Nederland.

Het doel van het rapport is drievoudig: de resultaten van de beoordeling van de voorgelegde opleidingen weergeven, mede in het licht van de opvolging van de bestuurlijke afspraken die opleidingen met de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) hebben gemaakt na de visitatieronde in 2013; terugkoppelen over de duurzaamheid van de interne kwaliteitszorg van de betrokken instellingen en opleidingen; adviezen aanreiken voor de accreditatie van die opleidingen door de NVAO.

Het panel dat de opleidingen in het cluster Theologie en Religiewetenschappen in 2019-2020 heeft bezocht, heeft bij de zeven deelnemende instellingen – Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Tilburg University – tweeëntwintig zorgvuldig geprofileerde en goed georganiseerde opleidingen aangetroffen, die zich bewust zijn van het belang van de kwaliteitszorg in opleidingsaanbod en onderwijs. Het panel heeft de diepgaande kennismaking met die opleidingen als bijzonder leerzaam en bemoedigend ervaren.

Het panel heeft zijn werk op voortreffelijke wijze kunnen verrichten. De zelfevaluatie-rapporten waren doorgaans doordacht samengesteld en vormden een relevante basis voor de eerste kennismaking met de opleidingen, de visie waarop ze steunen, de doelstellingen die ze willen realiseren en de aandachtspunten die ze voor zichzelf bepalen. De grondige gesprekken met de diverse geledingen van de opleidingen tijdens het locatiebezoek waren verhelderend.

Het panel heeft waardering voor de openheid waarmee de instellingen intern in gesprek zijn gegaan over het opleidingsaanbod, de organisatie van het onderwijs en de kwaliteitsborging daarvan. Hierdoor heeft het panel zich een duidelijk beeld kunnen vormen van de kwaliteit van de beoordeelde opleidingen en van de duurzaamheid van de borging daarvan. Het panel hoopt dat zijn rapport bijdraagt aan een helder (zelf)beeld van de betrokken opleidingen en een stimulerende rol mag vervullen in de cyclus van kwaliteitszorg die de instellingen en hun opleidingen krachtig willen verderzetten.

Dank gaat uit naar bestuur, naar academische en administratieve staf, en naar studenten en alumni van de betrokken universiteiten en opleidingen. Hun inspanningen voor de voorbereiding van de visitatie en hun medewerking aan de uitvoering van de beoordeling verdienen waardering.

Verder ben ik zeer erkentelijk jegens de leden van het panel alsook de projectleider en de secretarissen van QANU voor de uitstekende samenwerking, voor hun deskundige inbreng en voor de professionele ondersteuning. Elk van hen heeft vanuit haar of zijn eigen perspectief, ervaring en achtergrond bijgedragen aan het welslagen van de visitatie en aan de totstandkoming van dit rapport.

Aan de betrokken universiteiten en opleidingen wensen we een succesvolle uitvoering van hun opdracht tot vorming van studenten die beslagen zijn op de gebieden van theologie en religiewetenschappen. In een razendsnel veranderende 21^e-eeuwse wereld zonder grenzen is het van groot belang dat universiteiten deskundigen blijven vormen die op verstandige wijze nadenken over religie in haar veelvormigheid en over haar maatschappelijke impact, zodat hun alumni met kennis van zaken breed maatschappelijke en kerkelijke verantwoordelijkheden kunnen opnemen.

Prof. dr. Marc Vervenne
Voorzitter visitatiepanel

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RELIGIEWETENSCHAPPEN VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN

Dit rapport volgt het Beoordelingskader Accreditatiestelsel Hoger Onderwijs Nederland voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. september 2018).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Bacheloropleiding Religiewetenschappen

Naam van de opleiding:	Religiewetenschappen
CROHO-nummer:	50902
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	nvt
Locatie(s):	Leiden
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands, Engels
Inleverdatum NVAO:	01/05/2020

Het bezoek van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden vond plaats op 27 en 28 november 2019.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Universiteit Leiden
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 30 september 2019 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding Religiewetenschappen van de Universiteit Leiden beoordeelde bestond uit:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Dr. D.J. (David) Bos, docent Sociologie aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan het Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- Prof. dr. J.T. (Thijl) Sunier, hoogleraar Antropologie van Religie aan de Faculteit van Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. T (Todd) Weir, hoogleraar Geschiedenis van het Christendom en Moderne Cultuur aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- S.E. (Simone) Landman, BA, masterstudent Bijbelse Exegese (Theologie) aan de Radboud Universiteit Nijmegen [student-lid].

Het panel werd ondersteund door dr. J. (Jetje) De Groof, die optrad als secretaris.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De beoordeling van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden was onderdeel van de visitatiegroep Theologie en Religiewetenschappen. Wegens de grootte van het aantal deelnemende instellingen, is het cluster opgedeeld in het "grote" cluster, de reguliere instellingen, en het "kleine" cluster, de particuliere instellingen. De visitatie van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Universiteit Leiden viel binnen het grote cluster.

Van september 2019 tot en met januari 2020 beoordeelde het panel van het grote cluster, in verschillende samenstellingen, in totaal 22 opleidingen aan zeven universiteiten. Het grote cluster bestond uit de volgende deelnemende instellingen: Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Universiteit van Tilburg.

Het grote cluster Theologie en Religiewetenschappen heeft de logistieke en praktische begeleiding van de visitatie en de rapportage uitbesteed aan evaluatiebureau QANU. Dr. A.H.A.M. (Alexandra) Paffen begeleidde het cluster als coördinator van QANU. Alexandra Paffen, A.P. (Anke) van Wier MA., dr. F. (Floor) Meijer, drs. L.C. (Linda) te Marvelde, en dr. J. (Jetje) De Groof traden op als secretaris in het cluster Theologie en Religiewetenschappen.

Tijdens de visitatie van de Universiteit Leiden werd het panel ondersteund door Alexandra Paffen en Jetje De Groof. Zij zijn door de NVAO als secretaris gecertificeerd.

Het visitatiepanel

Bij de samenstelling van het visitatiepanel is rekening gehouden met de expertise, beschikbaarheid en onafhankelijkheid van de panelleden. Het visitatiepanel van het cluster Theologie en Religiewetenschappen bestond uit de volgende leden:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Prof. dr. T.H. (Hetty) Zock, bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en Geestelijke Volksgezondheid aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- Prof. dr. H.C. (Hijme) Stoffels, emeritus hoogleraar Sociologie van Kerk en Godsdienst aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- Prof. dr. P.A.P. (Patrick) Nullens, hoogleraar Systematische Theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit Leuven (België);
- Prof. dr. A.F. (Ab) de Jong, hoogleraar Vergelijkende Godsdienstwetenschap aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden;
- Prof. dr. C. (Camilla) Adang, hoogleraar Islamitische Studies aan het Departement Arabic and Islamic Studies van Tel Aviv University (Israël);
- T.A.J.H. (Tom) van Vilsteren MA, hoofdkrijgsmachtaalmoezenier bij Diensten Geestelijke Verzorging van het Ministerie van Defensie;
- Dr. D.J. (David) Bos, docent Sociologie aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. J.T. (Thijl) Sunier, hoogleraar Antropologie van Religie aan de Faculteit van Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. M.G.K. (Mirjam) van Veen, hoogleraar Kerkgeschiedenis aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. T (Todd) Weir, hoogleraar Geschiedenis van het Christendom en Moderne Cultuur aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;

- Drs. J. (Jochem) Quartel, Vakdidacticus godsdienst/levensbeschouwing aan de Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen (team voortgezet onderwijs) aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
- A. (Annemarie) Foppen, MA, MSc, alumna van de masteropleiding Theology and Religious Studies (research) en van de masteropleiding Policy, Communication and Organisation, promovenda Religie en Leiderschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam [student-lid];
- S.E. (Simone) Landman, BA, masterstudent Bijbelse Exegese (Theologie) aan de Radboud Universiteit Nijmegen [student-lid];
- L.L.M. (Laura) Rolsma, BA, alumna van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel masterstudent Politicologie aan de Universiteit Leiden [student-lid].

Vorbereiding

Op 19 december 2018 vond de voorzitterstraining plaats. Daarbij informeerde QANU de panelvoorzitter over zijn rol tijdens de visitaties. Ook is hij geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders, de werkwijze en de planning van bezoeken en rapportage. Het panel kwam voor de eerste keer bijeen in een startvergadering op 7 augustus 2019, waarin de beoordelingskaders, het visitatieproces en de planning aan bod kwamen. Tevens is een werkwijze voor de visitaties afgesproken.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de faculteit. De faculteit selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners. Het bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 4.

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan de Universiteit Leiden ontving QANU de zelfevaluatie rapporten van de opleidingen en stuurde deze door aan de panelleden. De coördinator en panelvoorzitter maakten een selectie van vijftien eindwerken van elk van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken zijn geselecteerd uit een lijst van afgestudeerden over de jaren 2015-2016, 2017-2018 en 2018-2019. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling.

De panelleden bestudeerden het zelfevaluatie rapport, de eindwerken en de bijbehorende beoordelingsformulieren en stuurden hun bevindingen op naar de secretaris. De secretaris verzamelde de vragen en opmerkingen van het panel in een document en verspreidde dit onder de panelleden.

Voorafgaand aan het bezoek hield het panel een vooroverleg waarin de voorlopige bevindingen naar aanleiding van de zelfevaluatie rapporten, de gelezen scripties en de taakverdeling ter sprake kwamen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Leiden vond plaats op 27 en 28 november 2019. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel aanvullend materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 5. Het panel sprak met studenten en docenten, het management en verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van deze gelegenheid is voor de bacheloropleiding Religiewetenschappen geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om de voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling is op diverse manieren geborgd:

1. Het panel is zodanig samengesteld dat de voorzitter en/of een aantal panelleden bij meerdere visitatiebezoeken aanwezig was/waren.
2. De coördinator was aanwezig bij het opstellen van de voorlopige bevindingen aan het eind van elk bezoek;

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel en legde dat vervolgens voor aan de coördinator voor een collegiale toets. Daarna heeft de secretaris in overleg met de voorzitter het ontwerprapport voorgelegd aan de andere panelleden, met het verzoek het rapport te bekijken en van feedback te voorzien. Na verwerking van de feedback heeft de voorzitter het herwerkte ontwerprapport doorgenomen en aangevuld of bijgestuurd. Vervolgens heeft de secretaris het voorstel van definitief rapport ter informatie aan de panelleden bezorgd. Na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de faculteit met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De feitelijke onjuistheden zijn na overleg tussen de coördinator en de voorzitter door de secretaris gecorrigeerd. Vervolgens heeft het panel het rapport vastgesteld en heeft de secretaris het toegestuurd aan de faculteit en aan het college van bestuur van de universiteit.

Definitie oordelen

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs mag worden verwacht van een *associate degree*-, bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Voldoet

De opleiding voldoet op de standaard aan basiskwaliteit.

Voldoet ten dele

De opleiding voldoet in belangrijke mate aan basiskwaliteit op de standaard, maar er zijn verbeteringen nodig om volledig aan de standaard te voldoen.

Voldoet niet

De opleiding voldoet niet aan basiskwaliteit op de standaard.

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities gehanteerd voor de beoordeling van de opleiding als geheel:

Positief

Op alle standaarden 'voldoet'.

Positief onder voorwaarden

Standaard 1 'voldoet' en maximaal op twee standaarden een 'voldoet ten dele' waarbij het panel het opleggen van voorwaarden adviseert.

Negatief

In de volgende situaties:

- 'voldoet niet' op een of meer standaarden;
- 'voldoet ten dele' op standaard 1;
- 'voldoet ten dele' op een of twee standaarden waarbij het panel niet adviseert om voorwaarden op te leggen;
- op drie of meer standaarden 'voldoet ten dele'.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde leerresultaten

Het panel is positief over het profiel van de opleiding. In onderscheid met vergelijkbare opleidingen kenmerkt de Leidse bacheloropleiding Religiewetenschappen zich door haar expliciete focus op de zogenaamde *lived* religion, met aandacht voor methodologie. Het panel waardeert de bewuste keuze om een veelzijdige, gedegen basisvorming in religiestudies aan te bieden, die aansluit op de aanwezige onderzoeksexpertise van de docenten, die internationaal hoog staat aangeschreven. De eindtermen weerspiegelen op duidelijke wijze het opleidingsprofiel; ze zijn van passend niveau en sluiten aan bij het domeinspecifiek referentiekader. De eindtermen waarborgen dat studenten een gedegen academische vorming krijgen die hen in staat stelt kritisch na te denken over het verschijnsel religie in een diversiteit van vormen. Het panel beveelt aan de verschillende disciplinaire perspectieven op religie nog nadrukkelijker in de eindtermen naar voren te laten komen.

Onderwijsleeromgeving

Het panel besluit dat het studiecursus, de leeromgeving en de docenten het voor studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het onderwijsprogramma is logisch opgebouwd, met vier weldoordachte leerlijnen. Het panel is wel van mening dat die leerlijnen nog duidelijker gecommuniceerd kunnen worden aan studenten. De vakken en hun inhoud passen bij het profiel van de opleiding en stellen studenten in staat de eindtermen te bereiken. De uitgesproken onderzoekoriëntatie van de bacheloropleiding blijkt uit de opbouw van het studieprogramma en de inbedding in de onderzoekomgeving. Het panel heeft vastgesteld dat studenten goed worden voorbereid op het maken van het eindwerkstuk, al dient de reflectie op de keuze voor een welbepaalde onderzoeksmethode en de verantwoording daarvan nog beter aan bod te komen in het eindwerk. Ook beveelt het panel de opleiding aan te zoeken naar manieren om meer op maat gesneden academische vaardigheden aan te bieden. Daarnaast is het wenselijk de studie van brontalen en van wetenschappelijke forumtalen naast het Engels beter te faciliteren. Het panel is ten slotte van mening dat er nog stappen gezet kunnen worden om studenten die een stage willen doen beter te ondersteunen.

Het panel drukt zijn tevredenheid uit over de organisatie van de leeromgeving en de opleidingsspecifieke faciliteiten. Het stelt vast dat het onderwijs voldoende activerend is en dat de gehanteerde werkvormen passen bij het profiel van de opleiding. Verder is het panel positief over de wijze waarop docenten gebruik maken van het potentieel tot interculturele uitwisseling in de vakken die openstaan voor een internationaal studentenpubliek. Het waardeert dat de onderwijsstaf divers en internationaal is, maar is van mening dat tegelijk meer inspanningen geleverd kunnen worden om onderwijs in het Nederlands aan te bieden en te behouden. Ook moeten stappen gezet worden om studenten die in het buitenland wensen te studeren beter te faciliteren. Een andere uitdaging voor de komende periode is het verhogen van de instroom van Nederlandse en buitenlandse studenten. Het panel stelde vast dat de opleiding op dit vlak een doordachte strategie heeft ontwikkeld, die door de docenten gedragen is en door de faculteit ondersteund wordt. Wel meent het panel aan dat het effect van die maatregelen nog dient te worden afgewacht. Hoewel het panel er begrip voor heeft dat deze maatregelen noodzakelijk zijn voor de levensvatbaarheid van de opleiding, vraagt het ook oog te hebben voor de gevolgen van bepaalde keuzes voor de inhoud en het profiel van de opleiding. Het panel komt ten slotte tot de conclusie dat de opleiding studeerbaar en de studiebegeleiding kwaliteitsvol zijn.

Het panel is positief over de kwaliteit en de toewijding van het docententeam, zowel op het vlak van onderwijs als in onderzoek. Het waardeert sterk dat LIAS en de Faculteit Geesteswetenschappen zich engageren om de posities die noodzakelijk zijn voor de invulling van het bachelorprogramma te continueren, zij het in de vorm van gecombineerde posities met LIAS en op het niveau van UD. Het vindt de afwezigheid van universitaire hoofddocenten in het docentencorps een belangrijk aandachtspunt, te meer omdat in de nabije toekomst verschillende hoogleraren op emeritaat zullen gaan. De aanwezigheid van een wetenschappelijke kritische massa in LUCSoR is immers cruciaal voor een opleiding die haar profiel waar wil maken en daartoe een hoge inhoudelijke kwaliteit moet

blijven verzekeren. Het panel beveelt het opleidingsmanagement aan deze ontwikkelingen met betrekking tot bestaande zorgvuldig op te volgen. Tot slot constateerde het panel dat de werkdruk die stafleden ervaren hoog is. Het opleidingsmanagement en het faculteitsbestuur zullen goed moeten monitoren of de onderwijskwaliteit in de komende periode hieronder niet te lijden heeft.

Toetsing

Het panel besluit dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding garanties bieden voor een valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De kwaliteitseisen van het toetsbeleid zijn zichtbaar in de concreet gehanteerde toetsing. Het panel stelde vast dat alle beoogde eindtermen getoetst worden. De opleiding gebruikt gevarieerde werk- en evaluatievormen, die aansluiten bij de leerdoelen en het didactisch concept. Om de betrouwbaarheid en de validiteit van de toetsing verder te consolideren beveelt het panel de opleiding aan de toepassing van het toetsbeleid zorgvuldig te blijven monitoren. Onder meer vraagt de toepassing van het vierogenprincipe bijzondere aandacht, zodat dit principe in de praktijk transparant en consequent wordt uitgevoerd. Het panel meent dat de opleiding een extra verbeteringslag kan maken door de evaluatiecriteria voor schrijfp opdrachten beter te expliciteren en de toepassing ervan op te volgen.

De beoordelingssystematiek van het eindwerk is volgens het panel goed op orde. Het panel ondersteunt de opleiding in haar beleid om de criteria in het beoordelingsformulier verder te preciseren. Voor deze actie vraagt het panel expliciete aandacht te besteden aan de gebruikte methodologie in de bachelorscriptie en de reflectie daarop. Verder is het panel van mening dat op het eindformulier de oorspronkelijke beoordeling van de eerste en de tweede beoordelaar transparanter moet zijn. Tenslotte constateerde het panel dat er een nogal zwak verband is tussen de beoordelingen van beoordelaars op aparte onderdelen in het beoordelingsformulier en het uiteindelijke oordeel. Daarom vraagt het panel dat de examencommissie (ExC) alert blijft voor hoge becijferingen en beveelt het overleg daarover tussen docenten te stimuleren.

Ook al zijn in de implementatie van de toetsprocedures nog enkele stappen te zetten, toch heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op dat vlak. Het zelfbewuste, reflectieve en constructieve optreden van de ExC sterkt het panel in dit vertrouwen. De ExC bewijst stevige grip te hebben op de borging van de toetskwaliteit.

Gerealiseerde leerresultaten

Aan de hand van een steekproef van vijftien scripties stelde het panel vast dat studenten in de scripties aantonen dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. De eindwerken doen recht aan de diversiteit van de religiestudie en aan de brede opleiding die de UL ambiert. Ze tonen aan dat studenten in staat zijn zelf een eenvoudig, maar goed onderbouwd onderzoek op te zetten en zorgvuldig uit te voeren. Wel spoort het panel de opleiding aan in de eindwerken een methodensectie te laten opnemen, waarin studenten expliciet kunnen aantonen hoe ze hun methodologische kennis in praktijk brengen in de scriptie. Tot slot is het panel van mening dat de opleiding haar alumni nog actiever kan betrekken in het onderwijsgebeuren.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Religiewetenschappen

Standaard 1: Beoogde leerresultaten	voldoet
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoet
Standaard 3: Toetsing	voldoet
Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten	voldoet
Algemeen eindoordeel	positief

De voorzitter, prof. dr. M. (Marc) Vervenne, en de secretaris, dr. J. (Jetje) De Groof, van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 20 februari 2020

ORGANISATORISCHE CONTEXT

De bacheloropleiding Religiewetenschappen maakt deel uit van de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden (UL). Deze faculteit biedt 24 bachelors, 18 masters en 9 onderzoeksmasters aan. Ze is georganiseerd volgens een matrixstructuur, met opleidingen aan de ene en instituten aan de andere kant. De instituten zijn de eenheden die het onderzoek organiseren; zij stellen de academische staf aan. De opleidingsprogramma's organiseren het onderwijs. Opleidingen (of groepen van opleidingen) worden aangestuurd door het Opleidingsbestuur, dat onder de directe verantwoordelijkheid van het faculteitsbestuur valt. Het opleidingsbestuur is verantwoordelijk voor de inhoud, de organisatie en de kwaliteit van het curriculum. Voor de bestaffing van een opleiding maakt het opleidingsbestuur gebruik van de academische staf die de instituten beschikbaar stellen.

De bacheloropleiding Religiewetenschappen wordt verzorgd door de staf van het *Leiden University Centre for the Study of Religion* (LUCSoR), dat is opgericht in 2014. Terwijl het *Leiden Institute for Religious Studies* (LIRS), de voorganger van LUCSoR, een onafhankelijk instituut was, valt LUCSoR van bij de start onder de leiding van het *Leiden Institute for Area Studies* (LIAS). Binnen LIAS is LUCSoR een van drie *Schools*, naast de *School of Asian Studies* en de *School of Middle-Eastern Studies*.

Tot 2020 behoudt LUCSoR in deze structuur zeggenschap over het eigen budget. Op het moment van het locatiebezoek stond LUCSoR aan de vooravond van een volledige financiële en bestuurlijke samensmelting met LIAS. Het zelfevaluatierapport geeft aan dat deze fusie in de toekomst een impact zal hebben op het onderwijsprogramma van Religiewetenschappen. In zover relevant wordt hierop ingegaan in onderstaande rapport.

De bacheloropleiding wordt zowel in een voltijd- als deeltijdvariant aangeboden. De bevindingen en oordelen in dit rapport hebben betrekking op beide varianten, tenzij anders is aangegeven.

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS- BEOORDELING

Standaard 1: Beoogde leerresultaten

De beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied en op internationale eisen.

Bevindingen

Profiel

De bacheloropleiding Religiewetenschappen van de UL focust op de zogenaamde *lived religion*, dat wil zeggen hoe religie een plaats krijgt in het leven van 'gewone' mensen. De ambitie is om een veelzijdige, 'degelijke' bacheloropleiding aan te bieden. Met dit doel voor ogen worden studenten ingeleid in een breed spectrum aan religies. Het zelfevaluatie-rapport stipt aan dat Leiden hiervoor een beroep kan doen op voltijdse specialisten in de domeinen van antieke godsdiensten (inclusief het zoroastrisme), het christendom in zowel Europa als Afrika, en het jodendom. Dat is een unieke opportuniteit. Verder onderscheidt de opleiding zich van andere vergelijkbare opleidingen door een sterke focus op methodologie, die studenten in staat stelt kennis te maken met instrumenten en theorieën vanuit zowel religiestudies als de bredere geesteswetenschappen. Studenten passen deze methoden toe op uiteenlopend bronnenmateriaal (geschreven, visuele en materiële gegevens, etnografie) om organisatorische, institutionele en belevingsaspecten van religie te bestuderen. De UL maakt bovendien de keuze om maatschappelijke vragen te integreren in het curriculum, zonder er evenwel de hoofdfocus van de opleiding van te maken. Het profiel van een 'degelijke', *allround* opleiding vertaalt zich in de bewuste keuze om op bachelorniveau slechts een beperkt aantal keuzevakken aan te bieden.

Het gekozen profiel bereidt de studenten volgens de opleiding enerzijds voor op academisch werk binnen en buiten de religiewetenschappen en anderzijds op een ruim scala aan banen waarvoor brede academische vaardigheden een vereiste zijn. De opleiding wil de komende jaren inzetten op een betere voorbereiding op de arbeidsmarkt vanuit de vaststelling dat studenten zich niet steeds bewust zijn van de diversiteit aan functies waarop de opleiding voorbereidt (zie ook Standaarden 2 en 4). Dit neemt niet weg dat de bacheloropleiding primair voorbereidt op de doorstroom naar een gerelateerde masteropleiding.

Het panel vindt het profiel van de opleiding passend en voldoende in lijn met het domeinspecifiek referentiekader Theologie en Religiewetenschappen (zie bijlage 1). Het waardeert de gekozen generalistische invalshoek, de aandacht voor religies in hun historische context, de focus op methoden en de interesse voor maatschappelijke veranderingen en actuele debatten. De aanwezigheid van specialisten in karakteristieke tradities zorgt er volgens het panel voor dat specifieke religieuze tradities in het curriculum grondig aan bod komen. Tegelijk sluit de bacheloropleiding hierdoor goed aan bij het wetenschappelijk onderzoek dat in het Instituut verricht wordt. De jaarlijkse scriptieprijs van LUCSoR, maar ook de keuzes voor judaïsme en antieke religies in het curriculum, versterken die aansluiting op het onderzoek. Deze kenmerken onderscheiden, volgens het panel, de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de UL van vergelijkbare opleidingen aan andere instellingen. Het panel verwelkomt dat de opleiding al op bachelorniveau bezig is met arbeidsmarktorientatie.

Beoogde leerresultaten

Het panel nam kennis van de beoogde leerresultaten (hierna: eindtermen) van de opleiding en stelde vast dat ze in overeenstemming zijn met het domeinspecifiek referentiekader van het Disciplineoverleg Godgeleerdheid (DGO). Samenvattend wordt van de studenten verwacht dat ze aan het einde van de opleiding (1) vertrouwd zijn met een groot aantal religies en hun historische

ontwikkelingen in heden en verleden, inclusief nieuwe religies; (2) een variëteit aan methoden kennen die relevant zijn voor de studie van religie en in staat zijn om deze te gebruiken en om bevindingen te analyseren en hierover mondeling en schriftelijk te rapporteren; en (3) op de hoogte zijn van maatschappelijke veranderingen en hedendaagse debatten over religie in de samenleving. De eindtermen zijn volgens het panel een adequate, helder geformuleerde vertaling van het beoogde opleidingsprofiel. Het niveau, de oriëntatie en de inhoud van de eindtermen voldoen aan de algemene, internationaal geaccepteerde eisen die gesteld worden aan een wo-bacheloropleiding, zoals beschreven in de Dublin-descriptoren. Het panel is van mening dat de eindtermen een stevige academische grondslag bieden voor de kritische reflectie over en de omgang met religies. Wel beveelt het panel de opleiding aan de verschillende disciplinaire perspectieven op religie die in de opleiding aan bod komen in de eindtermen duidelijker te expliciteren, zodat studenten de verschillende invalshoeken beter kunnen onderscheiden.

Overwegingen

Het panel is positief over het profiel van de opleiding. In onderscheid met vergelijkbare opleidingen kenmerkt de Leidse bacheloropleiding Religiewetenschappen zich door haar expliciete focus op de zogenaamde lived religion, met aandacht voor methodologie. Het panel waardeert de bewuste keuze om een veelzijdige, gedegen basisvorming in religiestudies aan te bieden, die aansluit op de aanwezige onderzoeksexpertise van de docenten, die internationaal hoog staat aangeschreven. De eindtermen weerspiegelen op duidelijke wijze het opleidingsprofiel; ze zijn van passend niveau en sluiten aan bij het domeinspecifiek referentiekader. De eindtermen waarborgen dat studenten een gedegen academische vorming krijgen die hen in staat stelt kritisch na te denken over het verschijnsel religie in een diversiteit van vormen. Het panel beveelt aan de verschillende disciplinaire perspectieven op religie nog nadrukkelijker in de eindtermen naar voren te laten komen. Het panel verwelkomt de aandacht voor arbeidsmarktoriëntatie in de eindtermen.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoet'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Bevindingen

Curriculum

Het programma van de bacheloropleiding volgt de structuur van de Leidse academische kalender, die het jaar in twee semesters verdeelt. Alle vakken lopen het hele semester door, dat uit veertien weken bestaat. Vakken hebben een standaardomvang van 5 of 10 EC. De opleiding stelt dat het curriculum de studenten een grondige inleiding biedt in de vele verschillende facetten van religie. Deze inleiding wordt voornamelijk gerealiseerd in het verplichte deel van het programma, dat uit 115 EC bestaat. In het tweede en derde jaar van de bacheloropleiding wordt studenten de mogelijkheid geboden specifieke keuzeaspecten in detail te bestuderen. Het programma kan ook in deeltijd doorlopen worden. Het deeltijdprogramma is identiek aan het voltijdprogramma. Een schematisch overzicht van het curriculum is opgenomen in bijlage 3.

Het verplichte deel van het curriculum is opgebouwd uit vier leerlijnen. (1) De leerlijn 'Religiewetenschappen' introduceert de studenten in de theoretische raamwerken en het toepassingsgebied van religiestudies. In deze leerlijn wordt religiestudies zowel theoretisch als empirisch benaderd. Studenten verdiepen hun inzichten door kennis te maken met de vergelijkende benadering van religies, en door de interactie van religie met media en politiek te bestuderen. Daarnaast is er aandacht voor de ontwikkeling van analyse-, communicatie- en samenwerkingsvaardigheden. (2) De leerlijn 'Inleiding tot religies' introduceert de studenten in een brede variëteit aan religies in hun huidige en historische vormen. (3) De leerlijn 'Religie en de Sociale

Wetenschappen' bekwaamt de studenten in de studie van religiewetenschappen. Hiertoe worden benaderingen uit de sociologie, de antropologie en de psychologie aangereikt en maken studenten kennis met de belangrijkste theorieën, academische vragen en debatten in elk van deze disciplines. (4) De leerlijn 'Methoden en Technieken', ten slotte, biedt de studenten een brede waaier aan instrumenten voor het bestuderen van religies aan. Dit gebeurt in drie vakken, waarin ze opeenvolgend leren werken met historische en literaire (Methoden en Technieken 1), kwantitatieve (Methoden en Technieken 2) en kwalitatieve methoden (Methoden en Technieken 3).

In het tweede en derde bachelorjaar kunnen studenten twee keuzevakken per jaar kiezen. Het betreft kleinschalige werkcolleges waar onderwijs en onderzoek geïntegreerd zijn. De thema's variëren, zodat de verschillende domeinen en de specifieke expertise van de staf op rotatiebasis in de schijnwerpers komen te staan. De keuzevakken weerspiegelen bovendien de positionering van de opleiding binnen het LIAS en combineren expertise in regiostudies en religiewetenschappen. Het derde jaar biedt een vrije keuzeruimte van 30 EC, die studenten vrij kunnen invullen. Studenten kunnen kiezen voor een standaardminor van de UL, zelf een coherent pakket aan keuzevakken samenstellen of een stage of buitenlandverblijf doorbrengen. Alle opties buiten de standaardminor dienen ter goedkeuring aan de examencommissie (ExC) te worden voorgelegd.

Het panel is tevreden over de opbouw van het curriculum, dat stevig in elkaar zit. Door middel van de vier weldoordachte leerlijnen vertoont het een goede samenhang en een duidelijke opbouw. Wel gaven studenten tijdens het locatiebezoek aan dat bij aanvang van de studie nog beter over de leerlijnen en hun rol in de opbouw van het programma kan worden gecommuniceerd, zodat de structuur vanaf het begin duidelijk is. Het studentenhoofdstuk wijst er bovendien op dat er tussen sommige vakken onnodige overlappingsen zijn. Het opleidingsmanagement legde uit dat dit probleem, dat zich in de leerlijn 'Religiewetenschappen' voordeed als gevolg van de aanwerving van nieuwe docenten, intussen is aangepakt.

Ook ten aanzien van de inhoud van de opleiding is het panel positief. De curriculummatrix toont dat het geheel van vakken de eindtermen voldoende afdekt, wat ook in het studentenhoofdstuk bevestigd wordt. De vakinhoud past volgens het panel bij het profiel van de opleiding: er wordt een stevige, brede opleiding aangeboden, die studenten in staat stelt kennis te maken met een breed palet aan vakken, zonder dat dit ten koste gaat van de focus op religiestudies. Het panel bestudeerde tijdens het locatiebezoek een selectie van vakken en stelde vast dat de gebruikte literatuur relevant en voldoende actueel is. De uitgesproken onderzoekoriëntatie van de bacheloropleiding blijkt volgens het panel zowel uit de opbouw van het studieprogramma als uit de inbedding in de onderzoekomgeving. Studenten worden al vroeg in de opleiding in aanraking gebracht met het wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast leren zij kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden aan en is er aandacht voor literair en historisch onderzoek naar religies. De karakteristieke Leidse eigenheid van de opleiding komt hierdoor goed tot uitdrukking. Wel heeft het panel enige zorg over het geleidelijk uitkleden en verdwijnen van het doceren van specialistische kennis van religieuze tradities, in het bijzonder waar bijvoorbeeld specifieke talenkennis vereist is, zowel van bron- als wetenschappelijke forumtalen (zie hieronder).

Het panel onderzocht of de studenten voldoende worden voorbereid op het eindwerkstuk (10 EC), een academisch essay van 10.000 woorden dat rapporteert over de resultaten en bevindingen van een onderzoeksproject dat in de loop van het derde jaar wordt uitgevoerd. Studenten stelden tevreden te zijn met de basis die in de leerlijn 'Methoden en Technieken' wordt gelegd. Ook waren ze positief over het Scriptieseminar (5 EC), waarin de studenten in groepsverband ondersteuning krijgen bij het formuleren van de onderzoeksvraag en het opzetten van het onderzoeksproject. Het panel komt op basis van een analyse van de vakken die tot de leerlijn 'Methoden en Technieken' behoren tot de conclusie dat de leerlijn goed is opgebouwd, dat de studenten een stevige inhoud wordt aangeboden en dat de gehanteerde literatuur adequaat is. Het apprecieert dat studenten stapsgewijs worden meegenomen in veldwerkonderzoek. Sterk is dat de opleiding conform haar profiel inzet op het aanleren van onderzoeksmethoden die geschikt zijn om bestaande religieuze praktijken te onderzoeken. Wel vindt het panel dat de reflectie op de keuze voor een bepaalde

methode en de afwegingen die hierbij gemaakt worden, nog meer aan bod mag komen in het eindwerk. Van de examencommissie (EC) vernam het panel dat ze op basis van een recente steekproef tot dezelfde conclusie is gekomen. Er staat een workshop gepland over de begeleiding en beoordeling van de scripties, waar dit thema op de agenda staat.

De Faculteit Geesteswetenschappen heeft, in navolging van de aanbevelingen in de vorige visitatieronde, de aandacht voor academische vaardigheden in alle opleidingen aangescherpt. Studenten moeten in de bacheloropleiding vier modules doorlopen: studie-, onderzoeks- en schriftelijke en mondelinge presentatievaardigheden. Elke module bestaat uit 3x2 uur en maakt integraal deel uit van een eerstejaars vak. De modules worden verzorgd door docenten uit het facultaire Expertisecentrum voor Academische Vaardigheden. Studenten gaven tijdens het locatiebezoek echter aan dat deze modules, die faculteitsbreed worden aangeboden, volgens hen te algemeen zijn om een meerwaarde te kunnen bieden. Uit de verslagen van de opleidingscommissie maakte het panel op dat deze bevinding in de studentenevaluaties wordt bevestigd. Het panel besluit hieruit dat de opleiding moet zoeken naar manieren om meer op maat gesneden academische vaardigheden aan te bieden.

Het panel ging ook in gesprek over de status van brontalen en wetenschappelijke forumtalen in de opleiding. Docenten legden uit dat de keuze om de brontalen geen deel meer te laten uitmaken van het curriculum, weloverwogen is. In het verleden konden studenten kiezen tussen een talen- of een sociaalwetenschappelijk traject, maar aangezien te weinig studenten voor de eerste optie kozen, is ze stopgezet. Docenten stelden te betreuren dat de talenkennis die vereist is om bepaalde religieuze tradities diepgaand te bestuderen, hierdoor minder aanwezig is bij studenten. Anderzijds kunnen geïnteresseerde studenten zich in de vrije keuzeruimte richten op de studie van deze talen. Studenten gaven aan tevreden te zijn met de huidige regeling en stelden dat wie geïnteresseerd is, actief wordt aangemoedigd de aanwezige opties te verkennen. Heel wat studenten leren ook extra-curriculair een taal. Docenten stipten aan dat ook de kennis van wetenschappelijke forumtalen zoals Duits en Frans achteruitgaat. Het panel betreurt in het verlengde hiervan dat de gehanteerde literatuur in de opleiding bijna volledig Engelstalig is, wat zeker in de religiestudies een vernauwing van het blikveld meebrengt. Het panel komt tot de conclusie dat de opleiding moet nadenken over manieren om de studie van brontalen en wetenschappelijke forumtalen meer te stimuleren en beter te faciliteren. Ook dient over de mogelijkheden daartoe beter gecommuniceerd te worden naar studenten die hiernaar op zoek zijn.

In het kader van een universiteitsbreed proefproject rond de voorbereiding op de arbeidsmarkt, zijn in de afgelopen jaren verschillende initiatieven genomen. In 2016-2017 is het vak 'Religie en media' aan het curriculum toegevoegd. In dat vak leren studenten communiceren over religie in kranten en op blogs. In het vak werken studenten aan een gevalstudie die wordt aangereikt door professionele partners. In de 'Methoden en Technieken'-leerlijn moeten ze reflecteren op de mate waarin de verworven inzichten bruikbaar zijn in andere contexten. Ook in het Scriptieseminar zijn sinds 2018-2019 enkele sessies gewijd aan arbeidsmarktorientatie. Het panel vindt deze uitgesproken aandacht voor de aansluiting op de arbeidsmarkt een sterk punt. Wel stelde het vast dat momenteel van de optie om in de vrije ruimte een stage te doen weinig tot geen gebruik gemaakt wordt. Het panel is van mening dat er nog stappen gezet kunnen worden om stages te faciliteren. Een stagecoördinator die de specificiteit van de opleiding en het werkveld kent zou hiertoe een belangrijke hefboom kunnen zijn.

Instream

Het aantal studenten dat jaarlijks instroomt in de bacheloropleiding is beperkt. In recente jaren varieerde de instroom tussen de 5 en de 25 studenten, met een gemiddelde van 15 studenten. De opleiding geeft aan een diverse studentenpopulatie aan te trekken, zowel op het vlak van achtergrond als interesses. Ongeveer een vierde van de studenten heeft twee majors. Daarnaast stromen in de vakken ook *Erasmus Exchange*- en *Study Abroad*-studenten in. Het panel stelde vast dat in sommige van de inleidende vakken grotere studentengroepen zitten (40-65 studenten).

De opleiding is er zich van bewust dat meer studenten moeten worden aangetrokken om Religiewetenschappen aan de UL levensvatbaar te houden en verkent verschillende routes met dit doel voor ogen. Om de positie van het programma te versterken, wil het opleidingsmanagement inzetten op een meer doelgerichte marketing, zowel lokaal als nationaal. Vervolgens wil de opleiding sterkere samenwerkingsverbanden aangaan met andere programma's. Doel is om structureel keuzevakken te kunnen aanbieden in programma's met grote studentenpopulaties, zoals bijvoorbeeld de bachelor International Studies. In het allocatiemodel van de UL worden immers inkomsten gegenereerd via behaalde EC's, die ook met minor- en keuzevakstudenten 'verdiend' kunnen worden. De ervaring leert dat van docenten van de opleiding Religiewetenschappen een grote wervende kracht uitgaat. De strategie is om in de keuzevakken studenten warm te maken voor een van de minoren Religiewetenschappen, en mogelijk in een latere fase voor de masteropleiding. Het opleidingsmanagement stelde dat deze strategie gezien de samensmelting met LIAS verder aan kracht zal winnen. Ten slotte is LUCSoR een van de initiatiefnemers van een nationaal expertisecentrum rond religieonderwijs en is het een van de initiatiefnemers van een tweejarige master voor religieonderwijs, die in 2020 van start gaat. Het panel waardeert dat de opleiding een duidelijke strategie heeft met het oog op het verbeteren van de studenteninstroom, die bovendien gedragen wordt door de docenten. Wel stipt het panel aan dat het effect van deze maatregelen nog dient te worden afgewacht. Hoewel het panel er begrip voor heeft dat deze maatregelen noodzakelijk zijn om de levensvatbaarheid van de opleiding te versterken, vraagt het ook oog te hebben voor de implicaties van bepaalde keuzes voor de inhoud en het profiel van de opleiding.

Onderwijsconcept en leeromgeving

De onderwijskundige principes waarop het programma gebaseerd is, zijn afgestemd op de onderwijsvisie van de UL (Learning@LeidenUniversity) en de ambities van de Faculteit Geesteswetenschappen. De bacheloropleiding Religiewetenschappen is een kleinschalige opleiding. De kleine studentengroep maakt het mogelijk om interactief en activerend onderwijs aan te bieden. Op basis van de bestudeerde vakken en het curriculum komt het panel tot de conclusie dat de gehanteerde werkvormen passend zijn. Tijdens het locatiebezoek stelden de studenten erg tevreden te zijn over de mate van interactie en over de variëteit in de gehanteerde werkvormen. Zo worden naast hoorcolleges werkcolleges georganiseerd, doen studenten in sommige vakken relevante uitstappen of nemen ze deel aan symposia, en voeren ze veldwerk uit. Ze werken gevalsstudies uit over onderwerpen aangereikt door professionele partners; ze schrijven blogs en krantenartikelen. Soms wordt in groep gewerkt. Het panel waardeert dat studenten in de keuzevakken kennis maken met het onderzoek van de docenten en zo voeling krijgen met de onderzoekstraditie van de religiewetenschappen die wat Leiden betreft een hoog internationaal aanzien geniet. Ook het aantal contacturen vindt het panel adequaat. In de eerste drie semesters worden 14 contacturen voorzien, in het vierde semester daalt dit naar 10. Het zelfevaluatie rapport stelt dat in semester 1 van jaar 3 ten minste 6 uur college geprogrammeerd staat; in het laatste semester daalt dit naar 2. Hierbij worden de contacturen van de vrije ruimte (15 EC in elk semester) en van de individuele contacturen voor de begeleiding van het eindwerk niet in rekening gebracht.

De opleiding trekt naast hoofdvakkers ook een aanzienlijk aantal (internationale) minor- en keuzevakstudenten aan. Docenten gaven tijdens het locatiebezoek aan dat de diverse inbreng zorgt voor interessante interacties. Dit werd bevestigd door studenten, die zich bovendien tevreden toonden over de mate waarin en de manier waarop docenten gebruik maken van het potentieel tot interculturele uitwisseling.

Het panel stelde vast dat de opleidingsspecifieke faciliteiten op orde zijn. Het ontving geen klachten over de digitale leeromgeving. Het studentenhoofdstuk geeft aan dat studenten enerzijds graag de informatie over vakken en tentamens eerder zouden krijgen, maar anderzijds zeer tevreden zijn over de informatie in de e-Studiegids.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

De meerderheid van de studenten vindt het programma studeerbaar binnen de voorziene tijd van drie jaar. De studenten waren het tijdens het locatiebezoek eens met het zelfevaluatie rapport, dat

stelt dat uitloop vaak te maken heeft met persoonlijke omstandigheden. Sommige studenten volgen een tweede bacheloropleiding of hebben een deeltijdse baan naast de studies. Het aantal studenten met speciale noden, persoonlijke problemen of problematische thuissituaties is in de voorbije jaren gestegen.

Studieadvies en begeleiding in de opleiding worden uitgevoerd door de studiecoördinator. Zijn/haar taak is om de studenten door hun academische carrière heen te monitoren en te begeleiden door middel van individuele meetings. In het eerste jaar is er een introductiemeeting voor nieuwe studenten. Vanaf het tweede jaar moeten studenten per semester een individueel studieplan opstellen. Door de kleine omvang van het programma, kent de coördinator alle studenten persoonlijk. Het studentenhoofdstuk geeft aan dat studenten erg tevreden zijn over de kwaliteit en toegankelijkheid van de studiebegeleiding. De studenten drukten tijdens het locatiebezoek hun waardering uit voor de warme, zorgende sfeer en stelden dat de studievereniging hierin een niet te onderschatten rol speelt. Studenten meldden dat ook het contact met de docenten erg laagdrempelig is en dat men bij hen terecht kan in geval van problemen. Ze gaven aan dat er ook voldoende mogelijkheden zijn om zaken aan te kaarten die vertrouwelijk zijn.

De Universiteit Leiden engageert zich om de positie van studenten met een handicap te verbeteren. Studenten met een functiebeperking hebben recht op een eigen programma met aangepast BSA en de Faculteit Geesteswetenschappen heeft een gespecialiseerde adviseur op dit vlak.

Internationalisering en diversiteit

Internationalisering is een van de kernpunten van de onderwijsvisie van de UL. Tijdens het gesprek met het opleidingsmanagement werd bevestigd dat ook voor de opleiding Religiewetenschappen internationalisering belangrijk is. Het zelfevaluatie-rapport geeft aan dat deze internationalisering in de opleiding kenbaar is in de globale, integratieve en pluralistische kijk op religies. Het panel merkt op dat deze benadering van religies al altijd in opleidingen Religiewetenschappen zat vervat, ook in een tijd toen internationalisering geen expliciet beleidsthema was aan Nederlandse universiteiten. Studenten van hun kant waren tijdens het locatiebezoek erg te spreken over de aanwezigheid van internationale studenten in de colleges en over de mogelijkheden tot (interculturele) dialoog die hierdoor ontstaan. Het panel vindt het dan ook positief dat bepaalde vakken aangeboden worden voor een internationaal studentenpubliek, wat bevorderlijk is voor het opbouwen van een internationale multiculturele omgeving.

Het panel ging met de studenten in gesprek over de mogelijkheden om een periode in het buitenland te verblijven (bv. via Erasmus). Niettegenstaande het feit dat de 30 EC keuzeruimte in het derde bachelorjaar de nodige ruimte hiertoe voorziet, wordt er amper gebruik van gemaakt. De studenten met wie het panel kon spreken, meldden dat er weliswaar op faculteitsniveau een *International Officer* aanwezig is, maar dat de informatie die geleverd wordt weinig enthousiasmerend werkt. Er wordt meer nadruk gelegd op de hordes die genomen moeten worden, zoals de kostprijs, het vele gereguleerd en de mogelijke studieduurverlenging, dan op de positieve effecten. Dat de vrije keuzeruimte over twee semesters loopt, bemoeilijkt verder de zaken. Het panel is, gezien de internationale ambities van de universiteit en faculteit, van mening dat studenten die naar het buitenland wensen te gaan, beter gefaciliteerd moeten worden.

Het panel waardeert dat de onderwijsstaf divers en internationaal is. Tijdens het locatiebezoek is uitgebreid gesproken over de keuze voor Nederlands en Engels als instructietaal. Het zelfevaluatie-rapport expliciteert dat deze keuze enerzijds is ingegeven door de inzet van docenten wier moedertaal niet Nederlands is; anderzijds door de aanwezigheid van internationale studenten in sommige vakken. Het panel beschouwt dit als twee positieve elementen. Het panel is echter van mening dat van de internationale staf, conform het taalbeleid van de UL met het oog op hun integratie in de Nederlandse samenleving, gevraagd kan worden om ook lessen in het Nederlands te geven. Daarnaast wijst het panel erop dat internationalisering meer is dan alleen maar een aantal vakken in het Engels aanbieden, of studenten voor scripties vakliteratuur in het Engels laten lezen. Het focussen op het gebruik van één dominante internationale communicatie- en forumtaal kan culturele

en intellectuele versmalling meebrengen. Het panel beveelt de opleiding daarom aan goed na te denken over haar taalbeleid en over hoe internationalisering in de breedte en in de diepte te verwezenlijken bij studenten, zoals hierboven uitdrukkelijk is aangegeven.

Docenten

Het panel stelde vast dat er gepaste aandacht gegeven wordt aan de professionalisering van de docentenstaf. Van de tien docenten die volgens de universitaire regelgeving over een Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) dienen te beschikken, hebben negen dit certificaat inmiddels behaald. De meerderheid van de docenten in de bacheloropleiding zijn geaffilieerd met LUCSoR. Een sterk punt is dat de opleiding Religiestudies in Leiden tot voor kort beschikte over een betrekkelijk compleet palet aan leerstoelen in zowel jodendom; cultuur en geschiedenis van het christendom; islam en het Westen; verlichting en religie; vergelijkende religie en religies uit de oudheid; en cultuurgeschiedenis van het vroegmodern christendom. Volgend op de reorganisatie van 2014 zijn verschillende nieuwe en jonge docenten aangetrokken. Het panel is zeer positief over de kwaliteit en de expertise van de staf en was onder de indruk van de dynamiek die het tijdens het locatiebezoek kon observeren. Studenten bevestigen dat in het studentenhoofdstuk en ook tijdens het locatiebezoek. Zij prijzen de docenten voor het kwaliteitsvolle, kleinschalige onderwijs en de persoonlijke aandacht die ze bieden.

Het panel ging uitgebreid in gesprek over de vraag welke impact de inkanteling van LUCSoR in LIAS zal hebben op de samenstelling van het docentenkorps. Het zelfevaluatie rapport geeft aan dat de opleidingscommissie haar bezorgdheid heeft geuit over de mogelijke effecten van emeritaten van hoogleraren en docenten op het onderwijsprogramma. Deze zorg geldt met name bijzonder voor de domeinen van het christendom en het jodendom, met het opheffen van de leerstoelen die vervangen worden door posities op het niveau van UD. Het management van LIAS bevestigde tijdens het locatiebezoek haar engagement ten aanzien van de opleiding Religiestudies. Gesteld werd enerzijds dat de posities behouden zullen blijven, zodat er geen hiaten ontstaan met het oog op de invulling van de bacheloropleiding. Tegelijk heeft de integratie in LIAS als gevolg dat meer geïnvesteerd zal worden in gecombineerde posities, zoals bv. Religie en internationale betrekkingen, Jodendom en diasporastudies en Religie in Azië. Deze gecombineerde posities maken het mogelijk de strategie te implementeren waarbij de experts uit LUCSoR ook ingezet worden in andere programma's om zo een bredere basis met meer inkomstenstromen te kunnen verwerven. Het panel stelde tijdens het locatiebezoek vast dat deze strategie gedragen wordt door het management van de opleiding Religiewetenschappen, ook al betreuren ze het verdwijnen van de leerstoelen over Jodendom en Christendom. De docenten van LUCSoR gaven aan dat blijvende aandacht nodig is voor het behoud van sterke onderzoeksexpertise op de genoemde gebieden zodat sterke leerlijnen in het opleidingsprogramma eveneens gegarandeerd blijven. Het panel beveelt het management van de opleiding aan de implementatie van gecombineerde posities zorgvuldig op te volgen.

Het panel stelde vast dat er momenteel geen universitaire hoofddocenten in het docentenkorps aanwezig zijn. Bovendien gaan verschillende hoogleraren in de nabije toekomst op emeritaat. Het panel vindt dit een belangrijk aandachtspunt. De slaagkans van de strategie om de levensvatbaarheid van religiestudies aan de UL te verbeteren berust in grote mate op de aanwezigheid van een wetenschappelijke kritische massa in LUCSoR, die cruciaal is om studenten aan te trekken. Deze vaststelling is bevestigd tijdens de gesprekken met docenten en ook met studenten, die benadrukten voor de UL te hebben gekozen omwille van de aanwezigheid van specifieke hoogleraren.

Een bijkomende zorg is de werkdruk. Docenten legden tijdens het locatiebezoek uit dat in een kleine opleiding de administratieve taken door minder mensen gedragen moeten worden. Veel docenten geven bovendien onderwijs in verschillende opleidingen, waar ook telkens dient te worden deelgenomen aan overleg. Het panel vernam van studenten dat de docenten zeer bereikbaar zijn en besluit dat de hoge werkdruk momenteel geen negatieve impact heeft op de kwaliteit van het onderwijs. Het vraagt echter aan het opleidingsmanagement en aan het faculteitsbestuur om de werkdruk van de staf nauwlettend te monitoren.

Overwegingen

Het panel besluit dat het studiecurriculum, de leeromgeving en de docenten het voor studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het onderwijsprogramma is logisch opgebouwd, met vier weldoordachte leerlijnen. Het panel is wel van mening dat die leerlijnen nog duidelijker gecommuniceerd kunnen worden aan studenten. Ook de inhoudelijke kwaliteit van de opleiding vindt het panel overtuigend. De vakken en hun inhouden passen bij het profiel van de opleiding en stellen studenten in staat de eindtermen te bereiken. De uitgesproken onderzoekoriëntatie van de bacheloropleiding blijkt uit de opbouw van het studieprogramma en de inbedding in de onderzoekomgeving. Het panel heeft vastgesteld dat studenten goed worden voorbereid op het maken van het eindwerkstuk, al dient de reflectie op de keuze voor een welbepaalde onderzoeksmethode en de verantwoording daarvan nog beter aan bod te komen in het eindwerk. Ook beveelt het panel de opleiding aan te zoeken naar manieren om meer op maat gesneden academische vaardigheden aan te bieden. Daarnaast is het wenselijk de studie van brontalen en van wetenschappelijke forumtalen naast het Engels beter te faciliteren. Het panel is ten slotte van mening dat er nog stappen gezet kunnen worden om studenten die een stage willen doen beter te ondersteunen.

Het panel drukt zijn tevredenheid uit over de organisatie van de leeromgeving en de opleidings specifieke faciliteiten. Het stelt vast dat het onderwijs voldoende activerend is en dat de gehanteerde werkvormen passen bij het profiel van de opleiding. Verder is het panel positief over de wijze waarop docenten gebruik maken van het potentieel tot interculturele uitwisseling in de vakken die openstaan voor een internationaal studentenpubliek. Het waardeert dat de onderwijsstaf divers en internationaal is, maar is van mening dat tegelijk meer inspanningen geleverd kunnen worden om onderwijs in het Nederlands aan te bieden en te behouden. In dat verband vraagt het panel het internationaliseringsbeleid van de opleiding te verdiepen en het niet te eenzijdig te verbinden met het gebruik van één internationale taal, zijnde het Engels. Onder meer moeten stappen gezet worden om studenten die in het buitenland wensen te studeren beter te faciliteren. Een andere uitdaging voor de komende periode is het verhogen van de instroom van Nederlandse en buitenlandse studenten. Het panel stelde vast dat de opleiding op dit vlak een doordachte strategie heeft ontwikkeld, die door de docenten gedragen is en door de faculteit ondersteund wordt. Wel meent het panel aan dat het effect van die maatregelen nog dient te worden afgewacht. Hoewel het panel er begrip voor heeft dat deze maatregelen noodzakelijk zijn voor de levensvatbaarheid van de opleiding, vraagt het ook oog te hebben voor de gevolgen van bepaalde keuzes voor de inhoud en het profiel van de opleiding. Het panel komt ten slotte tot de conclusie dat de opleiding studeerbaar en de studiebegeleiding kwaliteitsvol zijn.

Het panel is positief over de kwaliteit en de toewijding van het docententeam. Docenten zijn experts op hun vakgebied en beschikken over de vereiste didactische expertise. Het panel waardeert sterk dat LIAS en de Faculteit Geesteswetenschappen zich engageren om de posities die noodzakelijk zijn voor de invulling van het bachelorprogramma te continueren, zij het in de vorm van gecombineerde posities met LIAS en op het niveau van UD. Het vindt de afwezigheid van universitaire hoofddocenten in het docentenkorps een belangrijk aandachtspunt, te meer omdat in de nabije toekomst verschillende hoogleraren op emeritaat zullen gaan. De aanwezigheid van een wetenschappelijke kritische massa in LUCSoR is immers cruciaal voor een opleiding die haar profiel waar wil maken en daartoe een hoge inhoudelijke kwaliteit moet blijven verzekeren. Het panel beveelt het opleidingsmanagement aan deze ontwikkelingen met betrekking tot de bestaffing zorgvuldig op te volgen. Tot slot constateerde het panel dat de werkdruk die stafleden ervaren hoog is. Het opleidingsmanagement en het faculteitsbestuur zullen goed moeten monitoren of de onderwijskwaliteit in de komende periode hieronder niet te lijden heeft.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoet'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Bevindingen

Systeem van toetsing

Voor de invulling van haar toetsing baseert de opleiding Religiewetenschappen zich op het toetsbeleid van de Faculteit Geesteswetenschappen, dat geënt is op een aantal principes. Docenten staan centraal in het borgen van de kwaliteit van de toetsing, aangezien zij de vereisten van hun discipline het beste kennen. De opleidingen toetsen middels de docenten de kennis en het inzicht van studenten, de toepassing van kennis en inzicht, de oordeelsvorming en de ontwikkeling van communicatie- en leervaardigheden. Voor meerjarige curricula geldt dat de toetsing de groeiende zelfstandigheid van studenten moet ondersteunen en gericht is op steeds hogere cognitieve niveaus en complexere contexten. De toetsing dient de studenten ertoe aan te zetten optimaal te presteren en steeds beter te worden. De gehanteerde toetsmethodes zijn afgestemd op de discipline en het beoogde academische niveau. Voor de eindwerken geldt dat de beoordeling dient te gebeuren door twee onafhankelijke beoordelaars. Tenslotte is studeren en examineren ingebed in een cultuur waarin academische en wetenschappelijke integriteit primeren. Het panel is van mening dat al deze uitgangspunten adequaat zijn.

Het panel peilde tijdens het locatiebezoek op welke manier de opleiding zorgt voor valide, betrouwbare en transparante toetsing. Het stelde vast dat het toetsplan de eindtermen met de leerdoelen en de toetsing verbindt in elk van de vakken. Het panel komt tot de conclusie dat alle eindtermen zorgvuldig worden getoetst. Het vernam van docenten dat er veel overleg plaatsvindt om de toetsvormen op elkaar af te stemmen. Het toetsplan is bovendien zodanig opgesteld, dat presentatie- en schrijfvaardigheden door het curriculum heen herhaaldelijk worden getoetst. Verder worden verschillende toetsvormen gebruikt. Hoorcolleges worden getoetst op basis van geschreven examens en papers, terwijl de toetsing van werkcolleges aan de hand van kleinere en grotere papers gebeurt. Daarnaast worden mondelinge presentaties, het schrijven van blogs of krantenartikelen en het afnemen van interviews, ingezet als toetsvorm. De kwaliteit en het niveau van de tijdens de visitatie bestudeerde voorbeeldtoetsen vindt het panel passend. Ook stelde het panel vast dat studenten positief zijn over de toetsen, die zij doorgaans goed vinden aansluiten op de studiestof. Op basis van de studiegids constateerde het panel dat voor de meeste vakken verschillende toetsmomenten zijn voorzien. Het zag evenwel ook een voorbeeld van een vak waar 90% van het eindcijfer op één tentamen was gebaseerd. Het panel kaartte dit aan bij de EC, die stelde dat dit niet conform de richtlijnen is. Zulke afwijkingen worden in principe gedetecteerd bij de steekproeven die door de ExC worden uitgevoerd (zie hieronder, 'Examencommissie').

Bij het ontwerpen van de toetsen dient volgens het facultaire beleid het vier-ogenprincipe te worden toegepast: opdrachten en vragen worden voorgelegd aan een collega, die de validiteit en de coherentie van de toets evalueert. Hoewel het zelfevaluatierapport aanstipt dat deze maatregel in de opleiding Religiewetenschappen nog niet volledig is geïmplementeerd, stelden de docenten dat er intens overlegd wordt op informele basis. Het panel vraagt werk te maken van een structurele invoering van het vier-ogenprincipe.

Met het oog op betrouwbaarheid worden bij toetsen met open vragen steeds antwoordmodellen gehanteerd. Voor presentaties is een standaard beoordelingsformulier in voege, dat de evaluatiecriteria expliciteert. Op basis van dit formulier krijgen studenten feedback. Het panel stelde vast dat de evaluatiecriteria voor schrijfopdrachten niet altijd helder beschreven staan in de studiehandleidingen. Bovendien bleken de beoordelingscriteria van schrijfopdrachten niet consistent en vergelijkbaar tussen de verschillende vakken. Docenten legden uit dat ook voor papers een formulier in omloop is, dat echter nog niet door iedereen wordt gebruikt. De opleiding maakt er werk van om ook voor schrijfopdrachten een standaardformulier te ontwerpen, wat het panel verwelkomt omdat het de betrouwbaarheid en de transparantie van de toetsing voor studenten zal verhogen. Studenten krijgen in principe steeds feedback op de kladversie van hun papers én op de finale versie. In de praktijk passen nog niet alle docenten deze werkwijze structureel toe. Studenten legden aan

het panel uit dat ze dit een verbeterpunt vinden. Volgens het panel kan de opleiding dit punt efficiënt aanpakken door met een standaardformulier te werken.

Met het oog op de transparantie van de toetsing worden de studenten via verschillende kanalen geïnformeerd over de leerdoelen, zoals de e-Studiegids, Blackboard en tijdens de colleges. Studenten stelden tijdens het locatiebezoek tevreden te zijn over de informatie die ze ontvangen.

Beoordeling van eindwerken

Sinds 2017 geldt een faculteitsbreed beoordelingssysteem voor eindwerken. Er wordt gebruik gemaakt van een standaard beoordelingsformulier, dat de criteria expliciteert op basis waarvan de thesis beoordeeld wordt en ruimte laat voor een samenvattende conclusie. De beoordelingssystematiek wordt tijdens het Scriptieseminar uitgebreid toegelicht. De twee beoordelaars van het eindwerk – de begeleidende docent en een onafhankelijke lezer – vullen het digitale beoordelingsformulier onafhankelijk van elkaar in. De twee formulieren worden gecombineerd tot een derde gedeeld formulier. Het eindcijfer wordt vastgesteld door de eerste beoordelaar op basis van een gesprek met de tweede beoordelaar. Indien beide beoordelaars niet tot overeenstemming kunnen komen, stelt de ExC een derde beoordelaar aan. Het gedeelde formulier wordt in digitale vorm aan de student bezorgd. Het panel is van mening dat deze procedure op papier duidelijk is uitgewerkt. Het beveelt de opleiding aan de toepassing ervan zorgvuldig te monitoren.

Op basis van de steekproef van eindwerken die het panel consulteerde, komt het tot de conclusie dat de manier waarop de beoordelingsformulieren worden ingevuld in de voorbije periode in toenemende mate op orde is gekomen. Wel is het van mening dat op het eindformulier de oorspronkelijke beoordeling van de eerste en tweede beoordelaar transparanter kan zijn. Docenten gaven aan het beoordelingsformulier nog een verdere ontwikkelronde te willen laten doorlopen om de beoordelingscriteria nog duidelijker te formuleren. Het panel is van mening dat bij deze herbewerking moet worden overwogen om explicieter aandacht te besteden aan de reflectie op de gebruikte methodologie. Daarbij is het belangrijk niet te kiezen voor criteria die bepaalde methodologische keuzes bevoordelen.

Het panel stelde tenslotte vast dat er niet altijd een sterke relatie is tussen de oordelen die beoordelaars geven op aparte onderdelen van het beoordelingsformulier en het uiteindelijke oordeel. In het verifiëren van beoordelingsformulieren constateerde het panel geregeld dat het eindcijfer hoger was dan verwacht kon worden op basis van de beoordeling op elk van de criteria. Het risico op een te hoge becijfering als standaard lijkt bijgevolg niet denkbeeldig. Anderzijds is het geruststellend te weten dat de ExC in de recente ronde van borging van de scripties ook tot deze vaststelling is gekomen en concrete plannen heeft om dit mogelijke probleem aan te pakken. In januari 2020 organiseert de ExC een training voor docenten, met als doel tot betere overeenstemming te komen tussen docenten in hoe het beoordelingsformulier gehanteerd en ingevuld wordt. Het panel geeft als suggestie mee om intercollegiale intervisie structureel in te zetten bij het beoordelen van de eindwerken, met het oog op consistentie. Deze oefening is des te belangrijker in een kleine opleiding, waar de korte afstand tot de studenten het risico op hoge becijfering kan doen toenemen.

Examencommissie

Het panel waardeert dat de opleiding binnen de faculteit beschikt over een eigen examencommissie, die gemeenschappelijk is voor de bachelor- en masteropleidingen Religiewetenschappen. Ze bestaat uit drie docenten (inclusief de voorzitter) en een extern, toetsdeskundig lid; ze wordt ondersteund door een officiële secretaris. De leden van de ExC gaven tijdens het locatiebezoek aan dat signalen van de ExC naar de opleidingen en het opleidingsmanagement serieus worden genomen. Ze gaven aan dat een ExC op het niveau van het programma als voordeel heeft dat de leden geïnformeerde beslissingen kunnen nemen. Bovendien weten ze wie ze in de opleiding moeten aanspreken om zorg- of knelpunten weg te werken.

Het panel waardeert dat de ExC in de afgelopen periode ernstig werk heeft gemaakt van de borging van de toetskwaliteit. Er is een zesjarige cyclus geïntroduceerd waarin de ExC de toetsing van vakken en de beoordeling van de theses monitort. Elk semester onderzoekt de ExC een aantal vakken en theses volgens een schema dat verzekert dat alle vakken en beoordelaars periodiek aan bod komen. Voor de borging van de schriftelijke tentamens bekijkt de ExC de toetsvragen en de cijferlijsten. Voor papers verifieert zij de beoordelingscriteria. Dat gebeurt op basis van beoordelingsformulieren of aan de hand van de beoordelingscriteria zoals ze op Blackboard vermeld staan. Alle papers uit de steekproef worden opnieuw beoordeeld en becijferd. Met het oog op de validiteit van de toetsing bekijkt de ExC of de leerdoelen terug te vinden zijn in de vragen en in de beoordelingscriteria. De ExC bespreekt ook het toetsplan en verzekert dat alle eindtermen van de opleiding op een gepaste manier worden beoordeeld. De ExC stelt in het zelfevaluatie rapport dat ze op basis van deze acties tot de conclusie komt dat de toetsing van de opleiding valide, betrouwbaar en transparant is.

Op grond van het bestudeerde jaarverslag en het gesprek met de ExC heeft het panel een positief beeld gekregen van het functioneren van de ExC en van de resultaten van haar acties. Ze geeft op zorgvuldige wijze invulling aan haar wettelijke taken en speelt een belangrijke rol in het in het stimuleren van de kwaliteitscultuur rond toetsing en in het borgen van de kwaliteit van de opleiding.

Overwegingen

Het panel komt tot de conclusie dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding goed op orde zijn. Ze bieden garanties voor een valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De kwaliteitseisen van het toetsbeleid zijn zichtbaar in de concreet gehanteerde toetsing. Het panel stelde vast dat alle beoogde eindtermen getoetst worden. De opleiding gebruikt gevarieerde werken en evaluatievormen, die aansluiten bij de leerdoelen en het didactisch concept. Voor tentamens worden antwoordmodellen gebruikt en voor presentaties is een standaardbeoordelingsformulier in omloop. Om de betrouwbaarheid en de validiteit van de toetsing verder te consolideren beveelt het panel de opleiding aan de toepassing van het toetsbeleid zorgvuldig te blijven monitoren. De ExC speelt daarin een zeer belangrijke rol. Onder meer vraagt de toepassing van het vier-ogenprincipe bijzondere aandacht, zodat dit principe in de praktijk transparant en consequent wordt uitgevoerd. Het panel meent dat de opleiding een extra verbeterslag kan maken door de evaluatiecriteria voor schrijfpodochten beter te expliciteren en de toepassing ervan op te volgen.

De beoordelingssystematiek van het eindwerk is volgens het panel goed op orde. De procedures voor de beoordeling zijn duidelijk en het panel waardeert dat een nieuw beoordelingsformulier is ingevoerd, met heldere beoordelingscriteria en duidelijke aanwijzingen aangaande schriftelijke feedback. Het panel was globaal genomen onder de indruk van de uitgebreide terugkoppeling die in de formulieren wordt gegeven. Het ondersteunt de opleiding in haar beleid om de criteria in het beoordelingsformulier verder te preciseren. Voor deze actie vraagt het panel expliciete aandacht te besteden aan de gebruikte methodologie in de bachelorscriptie en de reflectie daarop. Verder is het panel van mening dat op het eindformulier de oorspronkelijke beoordeling van de eerste en de tweede beoordelaar transparanter moet zijn. Tenslotte constateerde het panel dat er een nogal zwak verband is tussen de beoordelingen van beoordelaars op aparte onderdelen in het beoordelingsformulier en het uiteindelijke oordeel. Daarom vraagt het panel dat de ExC alert blijft voor hoge becijferingen en beveelt het aan hierover het overleg tussen docenten te stimuleren.

Ook al zijn in de implementatie van de toetsprocedures nog enkele stappen te zetten, toch heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op dat vlak. Het zelfbewuste, reflectieve en constructieve optreden van de ExC sterkt het panel in dit vertrouwen. De ExC bewijst stevige grip te hebben op de borging van de toetskwaliteit.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoet'.

Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten

De opleiding toont aan dat de beoogde leerresultaten zijn gerealiseerd.

Bevindingen

De opleiding stelt in het zelfevaluatie-rapport dat de studenten op basis van het eindwerkstuk aantonen dat ze kennis van en inzicht in hun discipline hebben en in staat zijn onder begeleiding een semi-complexe onderzoeksvraag te adresseren. Het panel bestudeerde voorafgaand aan het visitatiebezoek een selectie van vijftien scripties. Over het geheel genomen kon het panel zich vinden in het gegeven eindcijfer. De eindwerkstukken vertegenwoordigen volgens het panel een bont geheel van onderwerpen dat recht doet aan de veelkleurigheid van religie en aan de brede opleiding die de UL ambieert. De eindwerken tonen aan dat studenten in staat zijn een kleinschalig onderzoek zorgvuldig uit te voeren. Het panel beschouwt het niveau van alle geconsulteerde eindwerken als minimaal voldoende. Het panel merkt wel op dat de methodische keuzes in de scripties te vaak impliciet blijven, ook al bevat het programma drie vakken methodologie. Tegen die achtergrond spoort het panel de opleiding aan om in de eindwerken een methodensectie te laten opnemen, waarin studenten expliciet kunnen aantonen hoe ze hun methodologische kennis in praktijk brengen in de scriptie.

Afgestudeerden van de bacheloropleiding Religiewetenschappen voltooien in de regel een masteropleiding voordat zij het werkveld betreden. Een recente bevraging geeft aan dat 40% van de studenten in de periode 2016-2019 een masteropleiding Religiewetenschappen aan de UL heeft afgerond. Ongeveer 40% van de afgestudeerde van de bacheloropleiding opteert voor een masteropleiding aan een andere universiteit. Nog eens 20% van de afgestudeerden kiezen voor een andere masteropleiding in Leiden. De alumni met wie het panel kon spreken gaven aan dat de bacheloropleiding hen niet alleen academisch goed had gevormd, maar hen ook bewuster had gemaakt van de rol van religie in de maatschappij en het belang van academisch geschoolden op dat vlak. Voor het panel is dat een verdere illustratie van het feit dat de leerdoelen worden bereikt. Alumni toonden zich zeer tevreden over de bacheloropleiding, wat volgens het panel mogelijk verklaart waarom een groot aantal van de afgestudeerde bachelors ervoor kiest de studie aan de UL voort te zetten. Het panel waardeert dat de opleiding reeds op bachelorniveau inzet op arbeidsmarktorientatie, zodat studenten na hun masteropleiding makkelijker hun weg vinden naar de arbeidsmarkt. Deze initiatieven zijn hierboven al besproken (zie standaard 2, 'Curriculum').

Het panel ging tijdens de gesprekken in op de mate waarin alumni betrokken worden bij de opleiding. Het vernam dat op faculteitsniveau een alumninetwerk bestaat en een *Alumni Officer* is aangesteld. Sterk vindt het panel dat een systeem in voege is dat geïnteresseerde studenten koppelt aan een alumnus/a voor een gesprek. De alumni met wie het panel kon spreken toonden grote bereidheid meer bij de opleiding betrokken te worden met het oog op netwerkactiviteiten, in het kader van stages, of als klankbord voor de opleiding, bijv. in het voorbereiden van curriculumhervormingen. Het panel besluit dat er nog een verbetermarge is in de mate waarin de opleiding de alumni actief betreft in haar onderwijsgebeuren.

Overwegingen

Aan de hand van een steekproef van vijftien scripties stelde het panel vast dat studenten in de scripties aantonen dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. De eindwerken doen recht aan de diversiteit van de religiestudie en aan de brede opleiding die de UL ambieert. Ze tonen aan dat studenten in staat zijn zelf een eenvoudig, maar goed onderbouwd onderzoek op te zetten en zorgvuldig uit te voeren. De alumni met wie het panel kon spreken bevestigen dat beeld. Wel merkt het panel op dat de methodische keuzes in de scripties te vaak impliciet blijven, ook al bevat het studiecurriculum drie methodologische vakken. Wel spoort het panel de opleiding aan in de eindwerken een methodensectie te laten opnemen, waarin studenten expliciet kunnen aantonen hoe ze hun methodologische kennis in praktijk brengen in de scriptie. Tot slot is het panel van mening dat de opleiding haar alumni nog actiever kan betrekken in het onderwijsgebeuren, zoals in

netwerkactiviteiten en in het kader van stages, of als klankbord en kritische meedenkers in het opzet van het curriculum en van de opleiding in het algemeen.

Conclusie

Bacheloropleiding Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoet'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel oordeelt dat de opleiding voldoet aan de vier standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO. Daarmee is het eindoordeel over de bacheloropleiding Religiewetenschappen positief.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Religiewetenschappen* als 'positief'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding: Theologie en religiewetenschappen

De opleidingen op het gebied van theologie en religiewetenschappen in Nederland bieden een grote verscheidenheid aan programma's en doelstellingen. Zij hebben gemeen dat zij een veelheid aan vormen van religies en seculariteit bestuderen vanwege hun belang voor het individu, de samenleving en de cultuur; in het geval van theologische ambtsopleidingen ook expliciet vanwege het belang voor kerken en levensbeschouwelijke instellingen.

De disciplines die sinds enkele decennia doorgaans religiewetenschappen (Religious Studies) heten, hebben zich sinds hun ontstaan in de 19e eeuw sterk ontwikkeld [KNAW 2015, 29v.]. Zij streven ernaar religieus bronnenmateriaal te bestuderen waarbij ook de waarheidsclaims van de bestudeerde religieuze traditie voorwerp van onderzoek kunnen vormen. Daarbij maken zij - in grensverkeer met veel andere wetenschappen - gebruik van inzichten en methoden van onder andere geesteswetenschappen (tekst- en literatuurwetenschappen, archeologie, kunstwetenschappen, geschiedwetenschap, filosofie en ethiek) en de sociale wetenschappen (de antropologie, maar ook de sociologie en de psychologie). Een reeks van dimensies van het veelkleurige fenomeen religie komt in deze studie aan de orde: de narratieve dimensie (soms in teksten neergeslagen), de doctrinaire (op het vlak van overtuigingen gearticuleerde), de ethische (het goede leven beogende), de rituele (in praktijken zich uitende), de sociale (organisatorisch-institutionele), de experiëntiële (aan ervaringen en belevingen rakende) en de materiële (voorwerpen, gebouwen, plaatsen, voedsel betreffende) dimensie van dit veelkleurig fenomeen. Met dit alles is de focus steeds meer komen te liggen bij de wereld van de 'geleefde religie' en daarmee naar de vraag hoe religie wordt en werd ervaren en gepraktiseerd [KNAW 2015, 18, 58 e.d.]. Op conceptueel niveau is aan de orde wat het betekent dat het gangbare begrip religie met name protestants-christelijke wortels heeft en wat dit inzicht impliceert voor de vormgeving van een breder curriculum in de toekomst [KNAW 2015, 88].

De theologie is een oudere discipline. Zij komt voort uit de binnen religieuze tradities gevoelde noodzaak tot kritisch, systematische en methodische reflectie op het eigen geloofsgoed, of anders gezegd, van een geloof dat tot verstaan probeert te komen [KNAW 2015, 28v.]. Er zijn verschillende omschrijvingen van theologie in omloop. Een daarvan is: 'Theologie beschouwt heel de werkelijkheid vanuit het gezichtspunt van haar relatie met en betrokkenheid op God en het transcendente.' Meer in het algemeen gesproken, bestudeert de theologie de bronteksten van geloofsstromingen en hun historische ontwikkeling (nabij en wereldwijd), reflecteert zij op een kritische en systematische manier op geloofsvizies op leer en leven en doordenkt en analyseert zij praktijken van geleefd geloof. Interactie met de tekst- en literatuurwetenschap, de geschiedeniswetenschap, de wijsbegeerte en de empirische sociaal-wetenschappelijke disciplines is daarmee in alle onderdelen waaruit de veelvormige theologie bestaat onontbeerlijk.

Op deze wijze is voor de theologie de wisselwerking met religiewetenschappen van groot belang, terwijl omgekeerd ook religiewetenschappers theologische perspectieven, methoden en onderzoeksresultaten in hun onderzoek kunnen betrekken. Voor de opleidingen levert dit een uiterst divers beeld op: opleidingen religiewetenschappen zonder verbinding met de theologie, opleidingen theologie zonder verbinding met de religiewetenschappen, maar ook opleidingen die met nadruk theologie en religiewetenschappen in een onderlinge samenhang en wisselwerking presenteren.

Ontwikkelingen ten opzichte van de vorige onderwijsvisitatie

Sinds de opstelling van het domeinspecifieke referentiekader van 2012 heeft een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden. Bij sommige daarvan vinden tendensen die zich toen al aftekenden een vervolg, andere hebben zich nieuw of sterker dan voorheen aangediend.

[1] Aan sommige instellingen zijn de opleidingen religiewetenschappen in toenemende mate geïncorporeerd aan grotere eenheden als een Faculteit der Geesteswetenschappen [KNAW 2015, 69]. De UL kent een Centre for the Study of Religion als onderdeel van de Faculteit Geesteswetenschappen, aan de UU is het religieonderwijs ondergebracht bij het departement Filosofie en Religiewetenschap binnen de Faculteit Geesteswetenschappen en ook aan de UvA maken de religiestudies deel uit van de Faculteit der Geesteswetenschappen.

[2] De bekostiging van en verantwoordelijkheid voor de door Seminaria van kleinere kerkgenootschappen verzorgde opleidingstrajecten aan de VU hebben een andere vorm gekregen (dit geldt niet voor PThU en UU);

[3] Het zoeken naar intensievere samenwerkingsvormen heeft voortgang gevonden, zij het nog niet altijd met een toekomstbestendige uitkomst bekroond (in het bijzonder de TUA en de TUK);

[4] De opleiding Godgeleerdheid aan de UL is in 2013 opgeheven, en TiU heeft de opleiding religiewetenschappen opgeheven met ingang van 2015;

[5] De bestudering van en het onderwijs in de islam is nog verder geïntensiveerd; bij de UU bestaat een aparte bacheloropleiding islam; bij de RU en de VU wordt een specialisatierichting islam binnen een bredere bacheloropleiding religiewetenschap aangeboden. Op masterniveau wordt er bij de RU, de UvA en de UU een specialisatierichting islam aangeboden, terwijl aan de VU de specialisatie islam bestaat bij de opleiding geestelijke verzorging (KNAW 2015, 70 v.).

[6] In het kader van het proces van internationalisering is het aantal Engelstalige bacheloropleidingen en masteropleidingen sterk gestegen;

[7] Er is binnen de opleidingen een groeiende aandacht voor aspecten van 'employability'.

Opleidingen theologie en religiewetenschappen; de situatie

Studenten die momenteel theologie of religiewetenschappen willen studeren kunnen in Nederland bij elf geaccrediteerde instellingen terecht. Recent zijn deze instellingen in drie categorieën ingedeeld [KNAW]. 2015 45v, 68-70]. Ten eerste drie brede universiteiten met opleidingen in zowel theologie als religiewetenschappen. Het gaat hier om de RU, de RUG en de VU. In deze instellingen is onderwijs en onderzoek ook aan een eigen faculteit ondergebracht (waar aan de RU ook de filosofie toe behoort).

Ten tweede drie brede universiteiten die alleen onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de religiewetenschappen. Het zijn de UvA, de UL en de UU. Aan deze universiteiten is onderwijs en onderzoek ondergebracht bij een Faculteit Geesteswetenschappen, soms (maar niet altijd) in een eigen departement.

Ten derde vier academische instellingen die alleen of overwegend onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de theologie: PThU (met locaties te Amsterdam, in samenwerking met de VU en te Groningen, in samenwerking met de RUG), TiU, TUK, en de TUA.

Deze driedeling loopt niet geheel synchroon met de door de wetgever mogelijk gemaakte situatie. PThU, TUA en TUK behoren tot de levensbeschouwelijke universiteiten, waartoe ook de UvH behoort (dat is de elfde instelling, die evenwel buiten het kader van deze accreditatie valt), terwijl alle opleidingen van de RU en TiU deel uitmaken van een bijzondere universiteit. De opleidingen van de PThU (met uitzondering van de Bachelor Theologie – Joint Degree – samen met de VU te Amsterdam), de TUK en de TUA vallen buiten het cluster WO Religie en Theologie en worden geïntegreerd binnen het cluster WO Theologie.

De bachelor- en masteropleidingen die in de visitatie Theologie en religiewetenschappen worden beoordeeld, hebben als doel studenten op te leiden tot een elementair wetenschappelijk (bachelor), dan wel een meer specialistisch wetenschappelijk (master) niveau op het gebied van het object van de studie. De bacheloropleidingen bereiden studenten voor op een geëigende masteropleiding. Daarnaast bereiden de opleidingen studenten voor op een maatschappelijke loopbaan, waarbij de kennis en vaardigheden die binnen de studie verworven zijn in praktijk kunnen worden gebracht.

Bacheloropleidingen Religiewetenschappen zijn er aan de RU, de RUG, de UL, de UvA, de UU en de VU en bacheloropleidingen Theologie zijn te vinden aan de PThU en de VU (joint degree), de RU, de RUG, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA en de TUK. Zowel in de religiewetenschappen als in de theologie duren de bacheloropleidingen drie jaar. In de bacheloropleidingen Theologie kan van die drie jaar brontalenstudie (Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch, of nog andere talen) een kleiner of groter deel uitmaken, maar dit is niet altijd een vereiste. In sommige opleidingen is het leraarschap Godsdienst en Levensbeschouwing tweedegraads onderwijsbevoegdheid (d.w.z. VMBO, de laagste drie klassen HAVO/VWO) een mogelijke beroepsuitgang. Vanuit beroepsperspectief verkrijgen de bacheloropleidingen vooral hun betekenis door het academisch kwalificatieniveau. Het ligt voor de hand dat studenten die een kerkelijk ambt ambiëren een bachelor theologie bovenal zien als een

goede basis voor het volgen van een ambtsopleiding op masterniveau. Daarnaast vormen de bacheloropleidingen een voorbereiding voor een academische onderzoekscarrière.

In vervolg op de bacheloropleiding worden één-, twee- en driejarige masteropleidingen aangeboden. Eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen worden verzorgd aan de RU, RUG, TiU (Tilburg), UL, UU, UvA, en de VU en eenjarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU en TUK. Binnen de categorie van de eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen bewegen sommige opleidingen zich uitsluitend op het gebied van de religiewetenschappen, terwijl in andere opleidingen religiewetenschappelijke en theologische onderdelen worden gecombineerd. De opleidingen zijn gericht op de kennis van het fenomeen religie in het algemeen en de verschillende religies in het bijzonder. De aandacht binnen de opleidingen is veelal gericht op een deelgebied van dit domein en een specifiek thema daarbinnen. In deze masterprogramma's zijn meestal beroepsvoorbereidende studieonderdelen opgenomen ten behoeve van beroepen op het terrein van religieuze gemeenschappen en/of maatschappelijke organisaties, het onderwijs, de media, de zorg, de overheid of het bedrijfsleven waar de in deze studie verworven kennis gewaardeerd wordt. Sommige opleidingen kennen in plaats van of naast de beroepsvoorbereidende onderdelen een onderzoeksvariant (mogelijkheid tot specialisatie in een subdiscipline).

Een deel van de hierboven genoemde instellingen biedt een tweejarige research master aan die opleidt tot onderzoeker in het domein van theologie en religiewetenschappen. Deze opleidingen vallen buiten het kader van deze visitatie.

Driejarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU (aparte accreditaties voor Amsterdam en Groningen), de RU, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA, de TUK en de VU. Driejarige (door de overheid bekostigde) ambtsopleidingen komen overeen met wat internationaal zowel door de protestantse kerken (samengekomen in de Leuenberger Kirchengemeinschaft) alsook door de rooms-katholieke kerk in de apostolische constitutie Sapiencia Christiana en de opvolger Veritatis gaudium wenselijk wordt geacht. Zij worden aangeboden door instellingen tot de oprichting waarvan kerkgenootschappen direct of indirect het initiatief hebben genomen, dan wel door instellingen met een confessionele geschiedenis waaraan Seminaria van kerkgenootschappen hun ambtsopleiding hebben toevertrouwd.

Opleidingen waarin kennis en inzicht wordt verworven van de islam zijn feitelijk onder veel verschillende disciplines gesitueerd [KNAW 2015, 70v.]. Voor zover zij onder de discipline Theologie en religiewetenschappen zijn ondergebracht, hebben nu te visiteren instellingen haar een uiteenlopende plaats gegeven (vaak als specialisatierichting). Alleen de UU biedt een Bacheloropleiding Islam en Arabisch aan die onder het cluster WO Religie en Theologie zelfstandig ter visitatie wordt aangeboden.

Beschrijving van de eindtermen

Bij het opstellen van onderstaande domeinspecifieke criteria of eindtermen is gebruikgemaakt van soortgelijke documenten uit het buitenland, met name van de benchmarks van de Quality Assurance Agency voor Theologie en Religiewetenschappen. Het referentiekader is gebaseerd op de descriptoren van het kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs, de zgn. Dublin-descriptoren. Binnen de Dublin-descriptoren worden vijf aspecten onderscheiden: kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie en leervaardigheden.

Bacheloropleidingen Religiewetenschappen

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een bachelor Religiewetenschappen. De afgestudeerde is in staat:

Kennis en inzicht

- te laten zien dat hij/zij beschikt over een algemene oriëntatie in de religiewetenschappen en de plaats die de religiewetenschappen binnen het geheel der wetenschappen innemen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van en inzicht in diverse grote religieuze tradities in de wereld: hun ontstaan, hun geschiedenis, hun centrale geschriften, hun verwevenheid met diverse culturen en hun invloed op het persoonlijke, maatschappelijke en culturele leven;

- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van diverse sociaalwetenschappelijke (bijvoorbeeld culturele antropologie, sociologie, psychologie) en geesteswetenschappelijke (bijvoorbeeld geschiedenis, filosofie, ethiek) disciplines van de religiewetenschappen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over elementaire kennis van de methoden van de religiewetenschappen;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over meer gevorderde kennis en inzicht in een religie en/of thema binnen de religiewetenschappen, die onder meer blijkt uit een scriptie/ bacheloreindwerkstuk.

Toepassen van kennis en inzicht

- tot wetenschappelijke analyse van bronnenmateriaal en teksten;
- tot het verzamelen, in (elektronische) catalogi en (elektronische) databases, selecteren, en organiseren van secundaire literatuur en primaire bronnen en hiermee (relatief) zelfstandig kunnen werken;
- tot het onder begeleiding schrijven van een scriptie/ bacheloreindwerkstuk volgens de binnen de religiewetenschappen gangbare eisen;
- om verworven kennis toe te passen in een professionele context die typerend is voor de religiewetenschappen.

Oordeelsvorming

- tot oordeelsvorming op het vakgebied mede gebaseerd op het afwegen van relevante wetenschappelijke, sociaal-maatschappelijke en ethische aspecten;
- tot onderkenning van de religieuze dimensie van maatschappelijke vraagstukken, en deze vraagstukken kritisch vanuit religiewetenschappelijk perspectief te evalueren.

Communicatie

- vakmatige inzichten en resultaten van eigen wetenschappelijk onderzoek mondeling en schriftelijk te vertalen naar een breed publiek van specialisten en niet-specialisten.

Leervaardigheden

- academische en professionele vaardigheden te tonen, met name met betrekking tot individueel en groepswork, het evalueren en verbeteren van hun werk, ook op basis van feedback van anderen, en het opstellen van en zich houden aan overeengekomen plannen;
- tot zelfstandige oriëntatie op relevante masteropleidingen en/of relevante beroepssectoren.

Wat betreft de afstemming op de arbeidsmarkt geldt dat de opleiding moet kunnen laten zien dat de eindkwalificaties afgestemd zijn op de eisen van de arbeidsmarkt. Een mogelijke beroepsuitgang is die van het leraarschap godsdienst en levensbeschouwing met een (beperkte) tweedegraads bevoegdheid. Vanuit het beroepsperspectief dienen de bacheloropleidingen religiewetenschappen vooral gezien te worden als generalistische opleidingen, die hun waarde op de arbeidsmarkt ontlend aan de academische vorming en vaardigheden die voorgaand omschreven zijn.

Naast de bovengenoemde eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN

A. Eindtermen BA Religiewetenschappen

Afgestudeerden van de opleiding hebben de onderstaande eindkwalificaties bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren:

- a) De bachelor heeft kennis van de antieke godsdiensten, hindoeïsme, boeddhisme, jodendom, christendom en islam in hun historische verschijningsvormen.
- b) De bachelor heeft kennis van hedendaagse verschijningsvormen van religie.
- c) De bachelor heeft religiewetenschappelijke kennis van algemene en vergelijkende aard.
- d) De bachelor heeft kennisgenomen van de beginselen van de verschillende methoden die tot het geheel van de religiewetenschappen behoren, hetgeen inhoudt:
  - i) dat de bachelor bekend is met hedendaagse methoden van onderzoek naar schriftelijke en materiële bronnen volgens de historische methode;
  - ii) dat de bachelor heeft kennisgenomen van onderzoeksmethoden van religieus-maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen volgens de sociologie van religie;
  - iii) dat de bachelor heeft kennisgenomen van onderzoeksmethoden van zingevingsvraagstukken volgens de psychologie van religie;
  - iv) dat de bachelor heeft kennisgenomen van de onderzoeksmethoden van de antropologie van religie.
- e) De bachelor is in staat uitspraken van religieuze aard te beschrijven en te analyseren in het licht van de methoden van de religiewetenschappen;
- f) De bachelor is in staat religieuze verschijnselen te beschrijven en te analyseren volgens de methoden van de religiewetenschappen;
- g) De bachelor is in staat om te reflecteren op de hedendaagse multireligieuze werkelijkheid en op actuele debatten over de rol van religie in de moderne samenleving.
- h) De bachelor kan op het terrein van religie problemen formuleren en analyseren, zelfstandig materiaal en informatie verzamelen en op hun geldigheid beoordelen, en argumenten aanvoeren voor mogelijke oplossingen van de geformuleerde problemen.
- i) De bachelor is in staat zowel mondeling als schriftelijk verslag te doen van onderzoek naar een onderwerp van tamelijk grote omvang en zich hierbij te verantwoorden volgens de in de wetenschap geldende regels.
- j) De bachelor is in staat de kennis en vaardigheden vermeld onder a. t/m j. in de praktijk ten nutte te maken in beroepen of functies die toepassing van kennis van de religiewetenschappen vergen.

B. Algemene academische vaardigheden (Bijlage van de Facultaire OER)

De afgestudeerde bachelor kan:

I. Elementaire onderzoeksvaardigheden, waaronder heuristische vaardigheden

1. vakwetenschappelijke literatuur verzamelen en selecteren met behulp van traditionele en digitale methoden en technieken;
2. deze analyseren en beoordelen op kwaliteit en betrouwbaarheid;
3. op basis hiervan een goed afgebakende probleemstelling formuleren;
4. onder begeleiding een onderzoek van beperkte omvang opzetten en uitvoeren met inachtneming van de voor het vakgebied relevante traditionele en digitale methoden en technieken;
5. op basis daarvan een beargumenteerde conclusie formuleren;
6. ook buiten zijn eigen vakgebied gebruik maken van zijn verworven onderzoeksvaardigheden.

II. Schriftelijke presentatievaardigheden

1. onderzoeksresultaten helder en beargumenteerd uiteenzetten;
2. een antwoord formuleren op vragen betreffende (een onderwerp in) het vakgebied
  - in de vorm van een heldere en goed opgebouwde schriftelijke presentatie;
  - overeenkomend met de criteria die het vakgebied daaraan stelt;
  - met gebruikmaking van relevante illustratie- of multimediale technieken;

- gericht op een specifieke doelgroep.

III. Mondelinge presentatievaardigheden

1. onderzoeksresultaten helder en beargumenteerd uiteenzetten;
2. een antwoord formuleren op vragen betreffende (een onderwerp in) het vakgebied
  - in de vorm van een heldere en goed opgebouwde mondelinge presentatie;
  - overeenkomend met de criteria die het vakgebied daaraan stelt;
  - met gebruikmaking van moderne presentatietechnieken;
  - gericht op een specifieke doelgroep;
3. actief deelnemen aan een vakinhoudelijke discussie.

IV Leervaardigheden

1. op constructieve wijze aan medestudenten feedback geven en van medestudenten feedback ontvangen en gegronde kritiek verwerken tot een herziening van het eigen standpunt of de eigen argumentatie;
2. aanwijzingen en kritiek van begeleiders goed verwerken, en in nieuwe situaties met eerder gegeven aanwijzingen en kritiek rekening houden;
3. een realistische planning kunnen maken en zich houden aan overeengekomen planningen en prioritering.

BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

Programme overview BA Religious Studies 2019-2020⁶

Year 1	EC	Level
Introduction to Buddhism	5	100
Jews and Judaism: An Introduction	5	100
Introduction to the Study of Islam	5	100
Religion in the World	5	100
Kerncurriculum: Inleiding Religiewetenschappen	5	100
Methoden en Technieken 1: bronnenonderzoek, objecten en teksten	5	100
Academische Vaardigheden (Religiewetenschappen)		100
New Religions	5	200
Antieke Godsdiensten	5	200
Christendom: de basics	5	200
Psychologie van religie	5	200
Kerncurriculum; Wetenschapsfilosofie	5	200
Antropologie en Religie	5	200
Year 2	EC	Level
Introduction to Hindu Religions	5	100
Comparative Religion	5	300
Sociology of Religion	5	200
Methoden en Technieken 2: kwantitatief onderzoek	5	300
Choose two electives: Vreemde Verlichting: wetenschap, magie en deviante religie, 1600-1850 (300); Rabbis and Rebels: The Challenges of Jewish Tradition (300); Chinese Buddhism (200); Islam in Southeast Asia: The Basics (300); Buddhist Art (200); Japanse Religies en Boeddhisme (200)	2x5	200/300
Global Christianity	5	200
Methods and Techniques 3: Qualitative Research	10	300
Religie en media	5	300
Antropologie en religie ⁷	5	200
Religion and Politics	5	200

Year 3	EC	Level
Vrije keuzeruimte	30	
Onderzoeksgeschiedenis van Religiewetenschappen	5	400
Choose two electives: Vreemde Verlichting: wetenschap, magie en deviante religie, 1600-1850 (300); Rabbis and Rebels: The Challenges of Jewish Tradition (300); Chinese Buddhism (200); Islam in Southeast Asia: The Basics (300); Buddhist Art (200); Japanse Religies en Boeddhisme (200)	2x5	200/300
Scriptieseminar Religiewetenschappen	5	400
BA-eindwerkstuk Religiewetenschappen	10	400

Mandatory curriculum

The mandatory curriculum part of Religious Studies is built up of four learning paths:

- The Study of Religion
- Introduction of Religion;
- Religion and the Social Sciences;
- Methods and Techniques.

The figure below shows the courses of each specific learning path and their place in the programme, as well as the amount of EC related to each learning path.

	Mandatory courses (5 EC, unless otherwise noted)			EC
	BA1	BA2	BA3	
The Study of Religion	- Religion in the World - Kerncurriculum: Inleiding Religiewetenschappen	- Comparative Religion - Religie en media - Religion and Politics	- Onderzoeks- geschiedenis van Religiewetenschappen	30
Introduction to Religions	- Introduction to Buddhism - Jews and Judaism: An Introduction - Introduction to the Study of Islam - New Religions - Antieke Godsdiensten - Christendom: de basics	- Introduction to Hindu Religions - Global Christianity		40
Religion and the Social Sciences	- Psychologie van religie - Antropologie en religie	- Sociology of Religion		15
Methods and Techniques	- Methoden en Technieken 1: bronnenonderzoek, objecten en teksten	- Methoden en Technieken 2: kwantitatief onderzoek - Methods and Techniques 3: Qualitative Research (10 EC)		30

BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA

Woensdag 27 november

- 10.15 – 10.30 Aankomst en welkom
- 10.30 – 11.00 Presentatie over institutionele inbedding van de opleiding
- 11.00 – 12.30 Intern overleg en inzage documentatie (11u inloopspreekuur indien er aanmeldingen zijn)
- 12.30 – 13.15 Lunch
- 13.15 – 14.00 Interview inhoudelijk verantwoordelijken
- 14.00 – 14.45 Interview studenten bachelor (incl. OC-lid)
- 14.45 – 15.00 Uitloop/pauze
- 15.00 – 15.45 Interview docenten bachelor (incl. OC-lid)
- 15.45 – 16.30 Interview studenten master (incl. OC-lid)
- 16.30 – 16.45 Pauze / intern overleg
- 16.45 – 17.30 Interview docenten master (incl. OC-lid)
- 17.30 – 18.00 Interview alumni

Donderdag 28 november

- 08.45 – 09.45 Aankomst en voorbereiding
- 09.45 – 10.30 Interview examencommissie
- 10.30 – 11.15 Intern overleg
- 11.15 – 12.00 Slotinterview formeel verantwoordelijken
- 12.00 – 12.30 Lunch
- 12.30 – 14.00 Opstellen oordelen
- 14.00 – 14.15 Mondelinge terugkoppeling
- 14.15 – 14.30 Pauze
- 14.30 – 15.30 Ontwikkelgesprek BA en MA

BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek vijftien eindwerken van de bacheloropleiding Religiewetenschappen bestudeerd. De gegevens van de eindwerken zijn bekend bij QANU en zijn op aanvraag beschikbaar.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

Facultaire documenten

- Evaluatie van ECOLE
- Flyer van het Humanities Master's Buddy Programme
- Flyer van het Mentor Netwerk
- Flyer van de Humanities Career Service
- Boekje over Transferable Skills
- Boekje over Your Future / Jouw toekomstMapje Looking for an internship
- Boekje Onderwijsvisie / Vision on teaching

Bachelor Religiewetenschappen

- Studiemateriaal (met name syllabi) van de vakken Religion in the World (BA1), Introduction to the Study of Islam (BA1), en Methods and Techniques 2: Qualitative Research
- Opleidingsjaarverslagen 2015-2019
- Examencommissiejaarverslagen 2015-2019
- Notulen Opleidingscommissie 2016-2019
- Adviezen van de Opleidingscommissie 2016-2019
- Nationale Studenten Enquête factsheet
- ICLON vakevaluaties
- Opleidingskaart 2015-2018
- Toetsplan
- ICLON programma-evaluatie 2019
- Onderwijs- en Examenregeling September 2019

Master Theology & Religious Studies

- Studiemateriaal (met name syllabi) van de vakken Tools and Theories in the Study of Religion: Historical, Cognitive, and Social-Scientific Approaches, Global Transformations: Religions on the Move in Historical and Contemporary Perspective, Psychology of Religion, en Thesis Seminar and Job Market Orientation (Religious Studies)
- Opleidingsjaarverslagen 2015-2019
- Open antwoorden Nationale Studenten Enquête 2015-2018
- ICLON vakevaluaties
- Opleidingskaart 2015-2018
- Toetsplan
- ICLON programma-evaluatie 2019
- Onderwijs- en Examenregeling September 2019

Aan prof. dr. Mark Rutgers
Decaan Faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Leiden

Aan prof. dr. Mirjam de Baar
Vice-decaan onderwijs en portefeuillehouder onderwijs MA en ResMA

Betreft: Aanvulling rapport wo-master Theologie- en Religiewetenschappen (9621)

Leuven, 14 juli 2020

Geachte decaan,
Geachte vice-decaan,

Op 29 juni 2020 contacteerde dr. Thomas de Bruijn, beleidsmedewerker van de NVAO, via e-mail drs. Marjolein Boessenkool, senior beleidsadviseur onderwijs van de Universiteit Leiden (UL). De NVAO verzoekt om de volgende aanvullingen op het visitatierapport van de wo-master Theologie- en Religiewetenschappen (9621) (20 februari 2020):

- 1) Een oordeel van het panel over de Engelse taalvaardigheid van de docenten, aangezien het een Engelstalige masteropleiding betreft.
- 2) Een oordeel van het panel over de omschakeling van een Nederlandstalige naar een Engelstalige opleidingsnaam en met name van 'Theologie en Religiewetenschappen' naar 'Religious Studies'.

Naar aanleiding van deze bijkomende vragen nam de UL contact op met dr. Alexandra Paffen, coördinator onderwijsvisitaties bij QANU, die de vraag van de NVAO heeft uitgezet bij de voorzitter en de secretaris van het panel, respectievelijk prof. dr. Marc Vervenne en dr. Jetje De Groof. Zij namen opnieuw de relevante delen van het voor het locatiebezoek aangeleverde materiaal en hun notities van het locatiebezoek door. Op basis van hun bevindingen wenst het panel de volgende aanvullingen te maken:

1) Voor wat betreft het oordeel van het panel over de Engelse taalvaardigheid van de docenten:

Uit het zelfevaluatie-rapport blijkt dat docenten die aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden (UL) in het Engels doceren, moeten bewijzen dat ze deze academische forumtaal in voldoende mate beheersen. Conform het universitaire en facultaire beleid moeten deze docenten beschikken over een Engels taalniveau dat minimaal overeenkomt met niveau C1. Indien nodig dienen ze een cursus 'Teaching in English' te doorlopen aan het 'Academic Language Centre' van de UL. Voor de masteropleiding Religiewetenschappen geldt bovendien dat vacatures steeds vaker ingevuld worden door internationale stafleden. Een aanzienlijk deel van de staf beheerst het Engels als moedertaal dan wel als academische communicatietaal. Ten slotte blijkt uit de studentenevaluaties dat studenten zeer tevreden zijn over het niveau van het Engels van de docenten, met scores die variëren tussen de 4.4 en 5.0 (op een vijfpuntenschaal). Op basis van deze observaties komt het panel tot de conclusie dat het niveau van het Engels van de docenten voldoet om de opleiding in het Engels te kunnen aanbieden. In de gesprekken met docenten en studenten heeft het panel bovendien kunnen constateren dat de Engelse taalvaardigheid van de docenten op orde is.

2) Voor wat betreft het oordeel over de omschakeling van een Nederlandse naar een Engelstalige opleidingsnaam:

Het panel onderbouwde reeds in zijn rapport dat het de inhoudelijke naamwijziging van het programma van 'Theologie en Religiewetenschappen' in 'Religious Studies' steunt. Aan het panel is gevraagd aanvullend te adviseren over de wijziging van een Nederlandstalige naar een Engelstalige titel. Het panel vernam van de opleiding dat een Engelstalige titel een voor de hand liggende keuze is, omdat deze opleiding al sinds 2004 in het Engels wordt aangeboden. Een Engelstalige titel maakt het voor toekomstige en instromende studenten transparant dat het een internationaal gerichte Engelstalige opleiding betreft. Een Engelstalige titel op het diploma verduidelijkt bovendien voor het maatschappelijke en beroepenveld dat afgestudeerden een Engelstalige opleiding hebben genoten.

Wij hopen met deze aanvullende adviezen de vragen van de NVAO op afdoende wijze te hebben beantwoord.

Namens het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen, tekenen wij

Met hoogachting,

Prof. Dr. Marc Vervenne
Voorzitter

Dr. Jetje De Groof
Secretaris